

KUR'ÂN'DA “VESVESE” KAVRAMININ SEMANTİK ANALİZİ

Emannullah POLAT (*)

Öz

Kur'ân-ı Kerim; insanların maddî yönlerinin yanında manevî yönleriyle de ilgilenmiş ve her alanda karşılaşılan problemlerin çözümünde doğru olanı ortaya koymuştur. Her insanın muhatap olduğu ve birçoğunun da karşısında çaresiz kaldığı problemlerden biri de vesvesedir. Ayrıca her zaman güncelliğini koruyan bir konu ve anlam zenginliğine sahip bir kavram olduğundan, vesveseyi eşanlamlılarıyla birlikte ele almayı uygun gördük. Bu çalışmamızda, Kur'ân-ı Kerim'de vesvese ile eşanlamlı veya şeytanın faaliyetlerini ifade eden diğer kavramları belirterek tarif edecek ve bu kavramların semantik yapısının da delâletiyle, efradını câmi' ve ağıyarını mâni' bir tarifi ışığında vesvesenin birçok özelliklerini de ortaya çıkarmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Melek, Şeytan, Nefis ve Vesvese,

Apprehensions in the Quran Analysis of the Concept of Semantic

Abstract

The Koran has dealt with material as well as spiritual aspects of people and proved the right thing on solving problems in which encounter every domain. Misgiving is one of the problems which everyone deals with it and many find no way out against it. Also, we chose the misgiving to handle with its synonyms because of the fact that it is a matter having always kept up-to-date and it is a notion having meaning richness. In this study, we will describe the notions by means of the synonym with the misgiving in the Koran or the other notions remarking the devil's activities and through the instrumentality of these and in light of the definition neither more nor less, we will work to find out a lot of features of the misgiving.

Keywords: Angel, Devil, Self and Misgiving.

*) Yrd. Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
(e-posta: emanullah1968@hotmail.com).

Giriş

Konumuzun temelini oluşturan vesvese ile tarifleri çok zor olan ruh, kalp (gönül), nefis, melek ve şeytan gibi varlıkların birbirleriyle yakın münasebetleri vardır. Beşerî varlığının yanında ruh, kalp ve nefis sahibi olan insan, yaratılışının daha ilk anından itibaren cinlerden olan şeytan¹ ile münasebeti olmuştur. Bu münasebetin nasıl başladığını değil; nasıl devam ettiğini tesbit etmeye çalışacağız. Bu sebeple tefsirlerde uzun uzadıya anlatılan rivayetler konumuz dışındadır.

Kur’ân-ı Kerim bize hiçbir insanın şeytanların müdahalelerinden azâde olmadığını, fakat peygamberlerin koruma altında (ma’sûm) olduklarını ifade etmektedir: وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلَقَى السَّيْطَانَ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنْسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللَّهُ آيَاتِهِ “Senden önce hiç bir resul veya nebî göndermedik ki, halkının hidâyetini umarak gayret gösterdiğinde, şeytan onun temennisi hakkında “bir vesvese vermek”,² “kötüyü güzel göstermek”³ ve ümidini kırmak istemesin. Ama Allah, şeytanın attığı o vesveseyi giderir, sonra da âyetlerini sapasağlam, muhkem kılar.”⁴

İşte şeytanın insan ile olan münasebetine (müdahalesine), İslam literatüründe “vesvese” adı verilmektedir. Şimdi vesvese kavramının semantik incelemesini görelim:⁵

1. Arapça’da Vesvese

Arapça’da (وَسْوَسَةً) “vesvese”; وَلَوْلَ “çok konuştu ve dövündü” ve وَعَوَّعَ “ulu-du” fiilleri gibi lazım bir fiil olan وَسْوَسَ “vesvese” fiilinin masdarıdır. Bu masdar lügatte “avcı ve köpeklerin çıkardığı ses”,⁶ ve “dalları titreten rüzgârın çıkardığı

- 1) “Hani bir zaman Biz meleklerle: “Adem’e secde edin” deyince, onlar da derhal secdeye kapanmışlardı. Ne var ki İblis eğilmemişti. O cinlerden idi. Rabbinin emrinin dışına çıktı.” (Kehf, 18/50) (Meâllerde (Suat Yıldırım, *Kur’ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*” Feza Yayıncılık, İstanbul, 2005) adlı eserden faydalanılmıştır. Ancak başka tefsirlerden de faydalanılmışsa, alıntılar tırnak içerisinde verilip kaynaklar dip notlarda gösterilmiştir.)
- 2) Zemaşerî, Ebü’l-Kasım Mahmud b. Ömer b. Ahmed, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi’t-Tenzîl*, Dârü’l-Kütübî’l-Arabî, Beyrut, III. Baskı, 1407 (h), III, 164.
- 3) İbn Âşûr, Muhammed Tahir b. Muhammed b. Muhammed Tahir, *Tahrîrû’l-Ma’na’s-Sedîd ve Tenvîrû’l-Akli’l-Cedîd min Tefsîri’l-Kitâbi’l-Mecîd*, Dârü’t-Tunusiyye, Tunus, 1984, XVII, 298.
- 4) Hac, 22/52
- 5) Daha önce “*Kur’ân-ı Kerim’e Göre Ruhî Hastalıklar*” adlı doktora tezimizde, vesveseyi ruhî hastalıkların sebepleri arasında saymış ve kısaca tarif etmiştik. Ancak bu makalemizde vesvese kavramını semantik yönden değerlendirecek ve eşanlamlılarıyla beraber detaylı bir şekilde inceleyeceğiz. (E. Polat)
- 6) Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Ebu Tahir Muhammed b. Yakub, *el-Kâmusü’l-Mühîd*, Müessesetü’r-Risâle, VIII. Baskı, Beyrut, 2005, “v-s-v-s” madd. ve Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzak, *Tâcü’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, Dârü’l-Hidâye, ty., “v-s-v-s” madd.

hışırta⁷ manalarında iken, “ziynet eşyasının çıkardığı ses için benzetme yoluyla”⁸ “me-cazî manada”⁹ kullanılan bir isim olmuştur.

Vesvese kavramı cahiliye şairi A'şâ'nın¹⁰

تَسْمَعُ لِلْحَلِيِّ وَسَوَاسًا إِذَا انْصَرَفَتْ ... كَمَا اسْتَعَانَ بِرِيحِ عَشْرِقِ رَجُلٍ

“Kadınlar yürüdüğünde, rüzgârın dalları sallayıp hışırdattığı gibi, ziynetlerinin hışır-tısını duyarsın”¹¹ şiiriyle Nâbiğa eş-Şeybânî'nin¹²

وللحلي وسواسٌ عليها إذا مشت كما اهترَّ في ريح من الصَّيْفِ عَشْرِقُ

“O yürüdüğünde, yaz rüzgarlarının dalları sallarken çıkardığı hışırta gibi üzerindeki ziynetlerin hışırtısı vardı”¹³ şiirinde “hışırtılı ses çıkarma” manasında kullanılmıştır.

Şair Zu'r-Rimme'nin¹⁴

فَبَاتَ يُشْنِرُهُ تَادٌ وَيُسْهَرُهُ تَذُوبُ الرِّيحِ وَالْوَسْوَاسُ وَالْهَضْبُ

“Hastalık ve üzüntü stresi, rüzgârın uğultusu, hışırtilar ve yağmur şırıltısı onu gece boyu uyutmayıp inletti”¹⁵ şiirinde de vesvese, hışırta manasındadır. Ancak kavramın bu hakikî manası, İslam ile beraber yerini “kötü hayal, gizli ses, fısıltı”,¹⁶ “şeytanın telkin ettiği faydasız ve hayırsız söz”,¹⁷ “nefsin konuşmaları ve telkinleri manasında olan

7) Halil b. Ahmed b. Amr b. Temim, *Kitâbü'l-Ayn*, (tah. Mehdi el-Mahzûmî ve İbrahim es-Sâmîrâî), Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, ty, VII, 335.

8) Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, VII, 335.

9) Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, (tah. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, I. Baskı, 1998, II, 333.

10) A'şâ, Ebû Basîr Meymûn b. Kays b. Cendel el-Bekrî, câhiliye devri şairlerinden olup hicrî 7, milâdî 629'da ölmüştür. (Bkz. Süleyman Tülüçü, *DİA*, “A'şâ” madd., TDV Yayınları, Ankara, 1991, III, 544).

11) A'şâ, Ebû Basîr Meymûn b. Kays b. Cendel el-Bekrî, *Dîvânü'l-A'şâ*, yy, ty, s. 48.

12) Nâbiğa eş-Şeybânî, Abdullah b. el-Muhârik b. Süleym b. Hudayra (Husra), (ö. 127/745) meşhur Arap şairidir. (Bkz. Süleyman Tülüçü, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara, 2006, XXXVI, 261).

13) Nâbiğa eş-Şeybânî, Abdullah b. el-Muhârik b. Süleym b. Hudayra (Husra), *Dîvânü'n-Nâbiğati's-Şeybânî*, yy, ty, s. 1.

14) “Tam ismi Gaylan b. ‘Ukbe el-‘Adevî, olan Zu'r-Rimme, Mudar kabilesine mensuptur. Künyesi Ebu'l-Haris lakabı ise Zu'r-Rimme'dir. Hicrî 77 yılında doğup 127 de vefat eden Zu'r-Rimme, Emevî dönemi şairlerindedir. (Bkz. Ousama Ekhtiar, “Sûretü'l-Mekân fî Şi'ri Zi'r-Rimme”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bingöl, 2013, cilt: I, sayı: 2, s. 29).

15) Kurtûbî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebibekir, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, (tah. Ahmed el-Berdûnî ve İbrahim Etfıyyiş), Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire, II. Baskı, 1964, XX, 261.

16) İsfehânî, er-Râğib, Ebû'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'ân*, (tah. Safvân Adnan ed-Davudî), Dâru'l-Kalem, Beyrut, I. Baskı, 1412 (h), “v-s-v-s” madd.

17) Fîrûzâbâdî, *el-Kâmusü'l-Mühîd*, “v-s-v-s” madd. ve Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, “v-s-v-s” madd.

“hadîsü'n-nefs”,¹⁸ ve “gizli ve hoşâ giden fiskos”¹⁹ şeklindeki diğer mecâzî manalara bırakmıştır. Kavramın İslâm ile beraber sahip olduğu bu manasının, câhiliye döneminde bulunduğu dair herhangi bir delile rastlayamadık. Fakat bu dönemde, kavramın bu manasının karşılığı, şairlere şiirlerini ilhâm eden cinlerin ve şeytanların varlığına inanma²⁰ hatta kendilerine şiir melekesi verip ilhâm eden cinlerin ve şeytanların olduğu iddiası²¹ şeklinde mevcuttu. Nitekim Kur’ân-ı Kerim onların bu inanç ve iddialarını

هَلْ أَنْبَأَكُمْ عَلَىٰ مَنْ نَزَّلَ الشَّيَاطِينَ تَنَزَّلُ عَلَىٰ كُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ يُلْقُونَ السَّمْعَ وَأَكْتَرُهُمْ كَادِبُونَ
 “şeytanların asıl kime indiğini bildireyim mi? Onlar yalan ve iftiraya, günaha düşkün kimselere inerler. Çünkü o iftiracılar şeytanlara kulak verirler, esasen onların çoğu yalancılardır”²² şeklinde ifade etmektedir.

İşte şeytanların gizliden gizliye gönüllere söz taşıma işlerine İslâm mecâzî olarak ves-vese adını vermiş ve kavramın bu mecâzî manası da nefsin ve şeytanın bize karşı olan durumunu ifade eder olmuştur.

Kur’ân-ı Kerim’in bahsettiği;²³ Hz. Âdem (a.s.)’in şeytanın ile olan durumu ise; şair Rû’be’nin²⁴

وَسَوْسَ يَدْعُو مُخْلِصًا رَبَّ الْفَلَقِ لَمَّا دَنَا الصَّيْدُ دَنَا مِنَ الْوَهْقِ

“Av yaklaştığında kemende yaklaşıp yakalamama tereddüdüne karşı Şa-
fağın Rabbine samimiyetle ama gizlice ve fısıltıyla yalvardı”²⁵ şiirindeki gibi fısıltı şek-
linde yavaş konuşma²⁶ manasındadır. Hatta bu konuşma, temessül ederek onlarla konuşup
doğru söylediğine dair yemin etme şeklindedir.²⁷

18) İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükrim b. Ali, *Lisânü'l-Arab*, Dârü Sadır, Beyrut, III. Baskı, 1414 (h), “v-s-v-s” madd.

19) Râzî, Zeynüddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkadir, *Muhtarû's-Sihâh*, (tah. Yusuf Muhammed), Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, V. Baskı, 1999, “v-s-v-s” madd.

20) Ali Yılmaz, “Arap Edebiyatında Şeytanlı (Cinli) Şairler”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas, 2002, cilt: VI, sayı: 2, s. 261.

21) Yılmaz, *Arap Edebiyatında Şeytanlı (Cinli) Şairler*, s. 263.

22) Şuara, 26/221 – 223

23) Bkz. A'râf, 7/20

24) Arap recez şiirinin en büyük temsilcisi kabul edilen Ebû'l-Cahhâf (Ebû Abdillâh) Rû'be b. Abdillâh el-Accâc b. Rû'be b. Lebîd et-Temîmî es-Sa'dî, hicrî 145, milâdî 762 yılında vefat etmiştir. (Bkz. Rahmî Er, *DİA*, “Rû'be” madd., TDV Yayınları, Ankara, 2008, XXXV, 282)

25) Ebu Hayyân el-Endelüsî, Muhammed b. Yusuf b. Aliş b. Yusuf, *el-Bahrü'l-Mühît*, (Sıdkı Muhammed Cemil), Dârü'l-Fikir, Beyrut, 1420 (h), V, 7.

26) İbn 'Atiyye, Ebu Muhammed Abdülhak b. Ğâlib, *el-Müharrarü'l-Vecîz. fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, (tah. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, I. Baskı, 1422 (h), II, 384.

27) Muhammed Abduhu, (Muhammed Reşîd b. Alırınz b. Muhammed Şemsüddin), *Tefsîri'l-Menâr*, Mısır, 1990, VIII, 309.

Bu kavram zaman zaman hem hakikî hem de mecazî manasında kullanılmıştır. Bu ayrı manalar Ebü'l-Alâ' el-Maarrî'nin²⁸

أَبْلَسْتُ مِنْ وَسْوَاسِ حَلِّي، خِلْتُهُ
إِبْلِيسَ، وَسْوَاسَ فِي صَدْرِ النَّاسِ

“Ziynetlerin hıştırsından hayrete düştüm ama insanların gönlüne vesvese veren İblis'i dizginledim”²⁹ şiirinde de dile getirilmiştir:

Tıpta obsesyon olarak adlandırılan vesvese; “irade dışı gelen, kişiyi tedirgin eden, benliğe yabancı, şuurlu gayretle kovulamayan, tekrarlayan düşünce” şeklinde tarif edilmiş ve psikolojik bir rahatsızlık olarak gösterilmiştir.³⁰

Türkçede ise vesvese; “şeytan tarafından insanın içine sokulduğu kabul edilen sapırtıcı telkinler, kötü telinde bulunma, karışık sözler söyleme, kuşkulanma”,³¹ “şüphe, tereddüt ve iç rahat etmemedir.”³²

2. Kur'ân-ı Kerim'de Vesvese

Vesvese kavramı Kur'ân-ı Kerim'de dört âyette fiil olarak geçmekte, bunların ikisinde şeytana,³³ birinde de nefse³⁴ birinde de cin ve insanlara izafe edilmektedir. Ayrıca bir ayette de vesvese verici yani vesvâs olarak hem insanlar hem de cinler zikredilmektedir.³⁵

Şeytana izafe edilen ayetlerde bu kavram “kaydırma ve yanıltma”³⁶ manalarında kullanılmış ve şeytanın bu davranışı **قَالَ** fiiliyle ifade edilmiştir. Nitekim vesvese için “şeytanın insanın kalbine attığı söz”³⁷ tarifi de yapılmıştır. İşte şeytana “el-vesvâs” (الوسواس) isminin verilmiş olması;³⁸ “vesvesenin kaynağı” olması sebebiyledir. Bu sebeple Allah Teâlâ; **الشَّيْطَانُ يَعِدُّكُمْ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ** “Şeytan sizi (hayırda harcamakla) muhtaç

28) Ebü'l-Alâ' el-Ma'arrî, Ahmed b. Abdillâh b. Süleyman (ö. 449/1057) meşhur Arap filozof ve şairidir. (Bkz. Sabhân Halifât, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara, 1994, X, 287)

29) Ebü'l-Alâ' el-Ma'arrî, Ahmed b. Abdillâh b. Süleyman, *Dîvânü Ebi'l-Alâi'l-Ma'arrî*, yy, ty, s. 740.

30) Bkz. Saygılı, Sefa, *Strese Son*, Elit Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 41.

31) Mustafa Çağrı, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara, 2013, LXIII, 70.

32) Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-i Türkî*, Şifa Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 2012, “vesvese” madd., s. 1017

33) A'râf 7/20; Tâhâ 20/120 ve Nâs 114/5.

34) Kaf 50/16.

35) Nâs 114/4.

36) Bkz. Bakara, 2/36.

37) Sem'ânî, Ebü'l-Müzaffer Mansur b. Muhammed b. Abdilcebbar b. Ahmed el-Mervezî, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, (tah. Yasir b. İbrahim ve Ğanim b. Abbas b. Ğanim) Dârü'l-Vatan, Riyad, I. Baskı, 1997, II, 170 ve Beğavî, Ebu Muhammed Hüseyin b. Mesud b. Muhammed, *Me'âlimü't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'ân*, (tah. Abdürrezzak el-Mehdî), Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, I. Baskı, 1420 (h), II, 184.

38) Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammad, *es-Sihâh Tâcü'l-Lügati ve Sihâhi'l-Arabiyye*, (tah. Ahmed Abdülgafur Atâ), Dârü'l-İlim, Beyrut, IV. Baskı, 1987, “v-s-v-s” madd.

olacaksınız diye “vesvese vererek”³⁹ korkutur, sizi cimriliğe ve çirkin şeylere teşvik eder”⁴⁰ buyurmuştur.

Nefse izafe edildiği ayette ise **وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعَلْمَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ** “İnsanı Biz yarattık. Onun için, nefsinin kendisine neler fısıldadığını, neler telkin ettiğini de Biz pekiyi biliriz. Çünkü Biz, “her yarattığımızı çok iyi bildiğimiz için”⁴¹ ona “kendisinden ve kalbinin bağlı bulunduğu”⁴² şahdamarından daha yakınız”⁴³ denilmektedir.

“Nefsin vesvesesi”, bir yönüyle kişinin iradesini etkileyen, gizli duygular, kararlar, vehimler, hatıralardır. Nefsin vesvesesi, şeytanın vesvesesinde kıyasla daha gizli olmalıdır. Zira Efendimiz (s.a.s.); **الْمُجَاهِدُ مِنْ جَاهِدِ نَفْسَهُ** “Mücahid nefsiyle cihad yapandır”⁴⁴ buyurmuşlardır.

Nefsin ürettiği vesvesenin ve tefekkürün çeşitli evreleri vardır. Bu evrelerden ilkinde “hâcis” denir. “Hâcis”ten sonraki ikinci basamakta, “havâtır” denilen ve nefiste oluşan gizli sestir ki buna da “el-Vecs” (**الْوَجْسُ**) denir. Bu maddenin “Teveccüs” (**التَّوَجُّسُ**) siygası, “kulak kabartmak ve dinlemek”; “Îcâs” siygası ise; bu dinleme arzusunun (tedirginliğin) içe doğması demektir.⁴⁵ Bu lafız bu manalarıyla **فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُوسَى** “Mûsâ birden, içinde “gizlenmiş bir korku”,⁴⁶ bir endişe duydu”⁴⁷ ve **فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً** “O sırada onlardan yana “gizlediği”⁴⁸ bir korku içine düştü”⁴⁹ ayetlerinde de kullanılmıştır.

Bazı âlimler nefsin gizlediği bu duygu, tefekkür, vehim ve kararlarını “el-kasd” (**مراتب القصد**) yani “niyet” olarak isimlendirmiş ve bunu “merâtibü’l-kasd” (**مراتب القصد**) dedikleri bir sınıflandırmaya da tâbî tutarak nazım yoluyla ifade etmişlerdir:

مراتبُ القصدِ خمسٌ: هاجسٌ ذكروا
فخاطرٌ فحدِيثُ النَّفْسِ فاستمعوا
بليته هم فعزمٌ، كلها رُفِعَتْ
سوى الأخير، ففيه الأخذُ قد وقعا

39) İsfehânî, *Tefsîrü’r-Râğibi’l-İsfehânî*, (tah. Muhammed Abdülaziz Besyûnî), Külliyyetü’l-Âdâb bi Câmi’ati Tantâ, I. Baskı, 1999, s. 566.

40) Bakara, 2/268

41) Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 383.

42) Mâverî, Ebü’l-Hasan Ali İbn Muhammed b. Muhammed b. Habib, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, (tah. Seyyid b. Abdi’l-Maksud b. Abdirrahim), Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, ty, V, 346.

43) Kâf, 50/16.

44) Tirmizî, *Fedâilü’l-Cihâd*, 1721.

45) İsfehânî, *Müfredât*, “v-c-s” madd.

46) Ebü’l-Ferec İbnü’l-Cevzî, Cemalüddin Abdürrahman b. Ali b. Mahmûd, *Zâdü’l-Mesîr fi İlmi’t-Tefsîr*, (tah. Abdurrezzak el-Mehdî), Dârü’l-Kütübî’l-Arabî, Beyrut, I. Baskı, 1422 (h), III, 167.

47) Taha, 20/67

48) Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 402.

49) Zâriyât, 51/28

Niyetin mertebeleri; kalbe geldiği gibi geçip giden düşünce manasında “hâcis”, tekrar tekrar kalbe gelen düşünce manasında “hâtir”, gizli olarak kendi kendine konuşma manasında “hadîsü'n-nefs”, kurgulanan şey manasına “hemm” ve samimiyetle tasarlamak manasında “azm” olmak üzere beştir. Bunlardan sonuncusu hariç, diğerlerinden dolayı herhangi bir sorumluluk yoktur.⁵⁰ Yani “şerr”, bu noktadan itibaren gerçekleşebilecek fiillerden doğan sevap ve ceza terettüp eder.

Bu taksim hususunda İmam Gazâlî ise, “Fiil gerçekleşmeden önce kalbe gelen havâtur arzuları harekete geçirir. Bu arzular da tasarlamak manasındaki azmi, azim de uzuvları tahrik eden niyeti harekete geçirir. Arzuları harekete geçiren bu havâtur da, biri hayra çağıran ilhâm; diğeri de şerre çağıran vesvese olmak üzere iki kısım olup her biri ayrı bir muharrik tarafından harekete geçirilmektedirler.”⁵¹ İşte bu muharriklerden biri melek diğeri de şeytandır. Zira Efendimiz (s.a.s.) مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَقَدْ وَكَّلَ بِهِ قَرِينُهُ مِنْ الْجِنِّ قَالُوا وَإِيَّاكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ وَإِيَّايَ إِلَّا أَنَّ اللَّهَ أَعَانَنِي عَلَيْهِ فَأَسْلَمَ (فَأَسْلَمَ) فَلَا يَأْمُرُنِي إِلَّا بِخَيْرٍ. “sizden her birinizin yanında, sürekli bulunma vazifesi üstlenen, cinlerden (melek ve şeytan) dostları bulunmaktadır. “Ya Resulallah (s.a.s.) sizin de mi?” dediler. “Evet! Ancak Allah Teâlâ ona karşı bana yardım etti ve o teslim/Müslüman oldu (Ben ona karşı emniyetteyim). Bu sebeple Bana, hayırdan başka hiç bir şeyi emretmiyor.”⁵² Hadis-i Şerif’te geçen “cin” kavramı hem şeytan⁵³ hem de melek⁵⁴ için geçerli olabilecek bir kavramdır.⁵⁵

Nefsin de şeytan gibi vesvâs olduğu müteaddit ayetlerde bildirilmiştir. Mesela; قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْراً “Hayır! Bilakis nefisleriniz size bir işi “süsleyip⁵⁶ güzel göstererek yapmayı emretmiş”⁵⁷ ve sizi aldatmış” dedi”,⁵⁸ فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ أَخِيهِ فَقَتَلَهُ “o, korku ve kıskançlık arasında bocalarken”,⁵⁹ nefsi ona kardeşini öldürmeyi “kolay

50) İsfehânî, *Müfredât*, “v-c-s” madd. ve Tahtâvî, Ahmed b. Muhammed b. İsmail, *Hâşiyetü alâ Merâki'l-Felâh Şerhu Nuri'l-İzâh*, Temel Neşriyat, İstanbul, 1985, s. 544.

51) Gazâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, ty., III, 27.

52) Müslim, *Sıfatü'l-Kıyâmeti ve'l-Cenneti ve'n-Nar*, 2814.

53) وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ “Hani bir zaman Biz meleklerle: “Adem’e secde edin” deyince, onlar da derhal secdeye kapanmışlardı. Ne var ki İblis eğil-memişti. O cinlerden idi. Rabbinin emrinin dışına çıktı.” (Kehf, 18/50)

54) وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ “Böyle iken tuttular, cinleri (melekleri) Allah’a şerik yaptılar.” (En’am, 6/100).

55) İsfehânî, *Müfredât*, “c-n-n” madd.

56) Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, II, 420.

57) Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, III, 15.

58) Yusuf, 12/18.

59) İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, VI, 172.

gösterip”⁶⁰ onu buna itti. O da onu öldürdü”⁶¹ وَمَا أْبْرَأُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ⁶¹ “Doğrusu, ben nefsimi temize çıkarmam. Çünkü nefis daima “şehvetlere meylederek”⁶² fenalığı ister, kötülüğe sevk eder”⁶³ ve وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَتَعَلَّمْ مَا تَوْسَّوَسُ بِهِ نَفْسُهُ وَتَحْنُ⁶³ ve “İnsanı Biz yarattık. Onun için, nefsinin kendisine neler fısıldadığımı, neler telkin ettiğini de Biz pekiyi biliriz. Çünkü Biz, “her yarattığımızı çok iyi bildiğimiz için”⁶⁴ ona “kendisinden ve kalbinin bağlı bulunduğu”⁶⁵ şahdamarından daha yakınız”⁶⁶ ayetleri bunlardan sadece birkaçıdır.

Nefsi tahlil ettiğimizde en önemli manasının “kan” olduğunu⁶⁷ görmekteyiz. Zira açlık, susuzluk, cinsel istek ve diğer birçok arzular kan değerlerine bağlıdır. İblis ise cinlerden bir şeytan olup vücuttaki hareketini kan sayesinde gerçekleştirmektedir. Nitekim Efendimiz (s.a.s.); إِنَّ الشَّيْطَانَ يَبْلُغُ مِنَ الْإِنْسَانِ مَبْلَغَ الدَّمِ وَإِنِّي خَشِيتُ أَنْ يُدْفَعَ فِي⁶⁸ “Muhakkak ki şeytan, kanın insan bedeninde ulaşabildiği tüm yerlere ulaşır. Ben de onun, sizin kalbinize bir şey atmasından korktum.”⁶⁸ فَيُضَيِّقُوا مَجَارِيَهُ بِالْجُوعِ⁶⁸ “Siz de (şeytanın hareket alanı olan damarlarınızı) onun geçiş yollarını açlık (oruç) ile daraltın.”⁶⁹ مَنْ اسْتَطَاعَ الْبَاءَةَ فَلْيَتَزَوَّجْ فَإِنَّهُ أَغْضُ لِلْبَصْرِ وَأَحْصَنُ لِلْفَرْجِ وَمَنْ لَمْ⁶⁹ “Kimin nikâhlanmaya gücü yeterse nikâhlansın. Çünkü o gözü harama bakmaktan alı kor ve zinadan korur. Kimin de gücü yetmezse oruç tutsun! Çünkü o zinadan koruyucudur.”⁷⁰ Zira الصَّيِّمُ جُنَّةٌ⁷⁰ “Oruç (günahlara karşı bir örtü gibi) koruyucudur”⁷¹ buyurmuştur.

Hadisteki “mebleğ” (مَبْلَغٌ) kavramı, “ulaşıla bilinecek son nokta demektir.” Nitekim hadisteki bu ifade, ذَلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ⁷¹ “Onlar “ahiret ile ilgili bilgileri bir köşe-

60) Ebussuud, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ty, III, 28.

61) Mâide, 5/30.

62) Ebussuud, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, IV, 285.

63) Yusuf, 12/53.

64) Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 383.

65) Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, V, 346.

66) Kâf, 50/16.

67) Polat, *Kur'ân-ı Kerim'e Göre Rûhî Hastalıklar*, (Basılmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2010, s. 38.

68) Buhârî, *İtikâf*, 2038.

69) Gazâlî, *İhyâ*, I, 844.

70) Buhârî, *Savm*, 1905.

71) Buhârî, *Savm*, 1894.

ye atıp sırf dünya maişetiyle ilgili olanları öğrenmeye gayret gösterdikleri için"⁷² bilgi seviyeleri ancak bu kadardır. Bildikleri ve bilecekleri sadece budur"⁷³ ayetinde de aynı manada kullanılmıştır. Zaten ayette nefsin vesvesesinden bahsedildikten hemen sonra geçen; *وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ* "Biz ona şahdamarından daha yakınız"⁷⁴ ifadesi; nefsin vesvesenin; kalpten beyne kan pompalayan şahdamarı sayesinde, faaliyet alanı beyin olan akıl⁷⁵ ile kalpteki gönül arasında gidip geldiğinin göstergesidir. Nitekim *الَّذِي يُوسُوسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ* "O ki insanların sadırlarına (kalplerine) vesvese verir"⁷⁶ ayeti vesvesenin mekânını da açıkça ifade etmektedir.

"Araplar, gam ve üzüntüyü "dîyku's-sadr" (ضَيْقُ الصَّدْرِ) yani göğüs daralması olarak isimlendirmişlerdir. Bu tıpkı *وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرَكَ* "Andolsun Biz, senin göğsünün daraldığını "gam ve üzüntülerle"⁷⁷ canının sıkıldığını"⁷⁸ biliyoruz"⁷⁹ ayetindeki gibidir. Râzî kalb yerine sadr lafzının kullanılmasını şu şekilde açıklamaktadır: "Vesvesenin yeri, *يُوسُوسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ* "O, insanların sadırlarına vesvese verir"⁸⁰ ayetinde de ifade edildiği gibi "sadr" yani göğüştür. Çünkü vesveseyi giderip yerine hayra davet eden duyguları yerleştirmenin adı "şerh"tir. Binaenaleyh özellikle "kalp" zikredilmeksizin "şerhu's-sadr"⁸¹ ifadesi kullanılmıştır. Zira kalp, aklın ve marifetin yeridir. İşte şeytanın asıl hedefi orasıdır. Şeytan önce kalbin kalesi olan göğse yönelir. Orada bir geçiş yeri buldu mu, oraya doğru gayret eder, ordusu oraya iner ve oraya gam, keder ve hırsı yayar. Böylece kalb daralır. Ne ibadetten bir lezzet ne de İslâm'dan bir tat bulur. Eğer (şeytan) baştan itibaren kovulursa düşman engellenmiş, güvenlik sağlanmış, daralma giderilip göğüs genişletilmiş ve kulluğun ifası kolaylaştırılmış olur."⁸²

72) Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, IV, 189.

73) Necm, 53/30.

74) Kâf, 50/30

75) Bkz. Polat, *Kur'ân-ı Kerim'e Göre Rûhî Hastalıklar*, s. 25

76) Nâs, 114/5

77) İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XII, 16.

78) İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XIV, 91.

79) Hicr, 15/97

80) Nas, 114/5

81) İnşirah, 94/1

82) Râzî, Fahrüddin Ebu Abdillâh Muhammed İbn Ömer, *Mefâtihü'l-Ğayb*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, III. Baskı, 1420 (h), XXXII, 206

Emmâre,⁸³ mülhime,⁸⁴ mülheme,⁸⁵ levvâme,⁸⁶ zekiye,⁸⁷ râdiye,⁸⁸ mardiyeye⁸⁹ ve mutma-inne⁹⁰ gibi isimleriyle⁹¹ nefis; hem telkin alabilmekte hem de telkinde bulunabilmektedir. Ayrıca nefis; “insan bedeninde fizyolojik (organik) ve psikolojik (duygusal) olarak birçok faaliyette bulunabilmekte ve insan kanını faaliyet alanı olarak kullanmaktadır. Çünkü insanı harekete geçiren nefisî duygular, beynin değişik merkezlerinde, kan hücrelerinin tesiriyle üretilen kimyasal maddelerin, merkezi sinir sistemine etkisi ile oluşurlar.”⁹² Bu sebeple vesveseyi nefsin ve şeytanların vesvesesi olarak ikiye ayırabiliriz. Şeytanlar ise cinnî ve insî olmak üzere iki kısımdırlar.⁹³ Nitekim Kur’an-ı Kerim’de cinnî şeytanların yanında insî şeytanların da, “el-Hannâs” (الخناس) vasfıyla vesveseye kaynaklık ettikleri bildirilmiştir.⁹⁴ Bu isim, “Allah anıldığı zaman geri çekilen, sıvışarak ortadan kaybolan ve bu işi sinsice yapan” demektir.⁹⁵ Efendimiz (s.a.s.) de şeytanın bu vesvesesi hakkında şöyle buyurmuştur: إِنَّ لِلْمَلَكِ لَمَةً وَلِلشَّيْطَانِ لَمَةٌ فَلَمَةُ الْمَلِكِ إِبْعَادُ بِالْخَيْرِ وَتَصْدِيقٌ بِالْحَقِّ فَمَنْ وَجَدَهَا فَلْيَحْمَدِ اللَّهَ وَلَمَةُ لِلْمَلِكِ لَمَةٌ . الشَّيْطَانِ إِبْعَادُ بِالشَّرِّ وَتَكْذِيبُ الْحَقِّ. “Şeytana ait bir “lemme”⁹⁶ yani bir dürtü ve meleğ

83) Yusuf, 12/53

84) Kâf, 50/16.

85) Şems, 91/8

86) Kıyâme, 75/2

87) Şems, 91/9

88) Fecr, 89/28 ve 98/Beyyine, 8

89) Fecr, 89/28 ve 98/Beyyine, 8

90) Fecr, 89/27 ve Ra’d, 13/28

91) Bkz. Polat, *Kur’ân-ı Kerim’e Göre Rûhî Hastalıklar*, s. 40 – 45.

92) Bkz. Tarhan, *Duyguların Dili*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008, s. 80.

93) Nas, 114/6.

94) Nâs, 114/6.

95) İsfehânî, *Müfredât*, “h-n-n-s” madd.

96) Her ne kadar bazıları, “şeytanın vesvese verdiği yer” manasındaki bu lafzı “lümme” (لَمَّة) olarak telaffuz ediyorsa da bu yanlış bir telaffuzdur. (Bkz. Hattâbî, Ebu Süleyman hamd b. Muhammed b. İbrahim b. Hattâb, *İslâhu Ğalati’l-Mühaddisîn*, (tah. Hatim et-Dâmin), Müessesetü’r-Risâle, II. Baskı, 1985, s. 38) Bu lafız müselle lafızlardan olup hem “lümme” (لَمَّة) hem “lemme” hem de “limme” (لِمَّة) şeklinde telaffuzları vardır. Bunlardan lemme; “cin çarpması, şiddet, hayal, buluşma, kötü göz, korku ve cünun sebebiyle insanda oluşan bir hâl”, limme; “baştaki kıllar” ve lümme de “insan topluluğu” manasındadırlar. (Bkz. Zebîdî, *Tâcü’l-Arûs*, “l-m-m” madd. ve Fîrûzâbâdî, *Şerhu Nazmi Müselle Kutrub*, v. 1 ve Müklâtî, *Şerhu Müselle Kutrub*, s. 48–49 ve 72) Bezzâr ve Beyhakî’nin rivayet ettikleri bu hadiste, “limme” (لِمَّة) şeklinde hareke verilip telaffuz edilmiştir. (Bkz. Bezzâr, Ebubekir Ahmed b. Ömer b. Abdilhalık, *Müsnedü Bezzâr*, (tah. Mafuzurrahman Zeynüllah, Adil b. Sa’d ve Sabri Abdülhalık), Mektebetü’l-Ulûmi ve’l-Hikem, Medinetü’l-Münevvere, I. Baskı, 2009, V, 394 ve Beyhakî Ebubekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa, *ed-De’avâtü’l-Kebîr*, (tah. Bedr b. Abdillâh el-Bedr), Kuveyt, I. Baskı, 2009, II, 259.)

ait bir dürtü vardır. Meleğin dürtüsü hakkı tasdik ve hayrı vadetmektir. Şeytanın dürtüsü ise hakkı yalanlama ve şerri vadetmektir. Sizden her kim bu mağfired ve fazilet ümidini içinde hissederse Allah Teâlâ'ya hamd etsin. Her kimde şeytanın fakirlikle korkutması ve kötülük tavsiyelerini içinde hissederse, Şeytan'dan Allah'a sığınsın!"⁹⁷

3. Kur'ân-ı Kerim'de Vesvese İfade Eden Bazı Kavramlar

3.1. Nezg (نَزَغُ)

Arapçada نَزَغُ “nezg”; “bir işi bozmak gayesiyle girişimde bulunmak,⁹⁸ kötülüğü teşvik ederek insanların arasını bozmak⁹⁹ için söz söylemek”,¹⁰⁰ “bozgunculuk için faaliyet göstermek”,¹⁰¹ “mizaç enjekte etmek, içgüdüsel temayülleri fitrata sokmak ve dürtmek”¹⁰² manasındadır.

Bu lafız Şeytan'a izafe dildiğinde; mecâzî olarak “onun vesvesesi, günahları süslemekle kalbi dürtmesi”¹⁰³ ve bu günahları “bütün gizli yolları kullanmak suretiyle günahları gönle enjekte ederek vesvese oluşturması”¹⁰⁴ demek olur. Nezg bu manasıyla;

“Şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra”,¹⁰⁵ وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزِعُ بَيْنَهُمْ “Söyle o kullarıma: “Hep en güzel sözleri söylesinler, çünkü şeytan aralarını bozmaya çalışır”¹⁰⁶ ve Her ne zamanda Şeytandan bir gıdık seni gıdıklayacak olursa hemen Allah'a sığın”¹⁰⁷ ayetlerinde de kullanılmıştır.

97) Abdurrezzak Ebubekir b. Hemmâm b. Nâfi', *Tefsîru Abdurrezzak*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, I. Baskı, 1419 (h), I, 373, Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, (tah. Ahmed Muhammed Şakir), Müessesetü'r-Risâle, I. Baskı, 2000, V, 7 ve Tirmizî, *Tefsir*, 3256.

98) İsfehânî, *Müfredât*, “n-z-ğ” madd.

99) Zemaşşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, “n-z-ğ” madd.

100) İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “n-z-ğ” madd. VIII, 454

101) İbn 'Atiyye, *el-Müharrarü'l-Vecîz*, II, 491

102) Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, II, 190 ve İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, IX, 229.

103) İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “n-z-ğ” madd. VIII, 454 ve Zebîdî, *Tâciü'l-Arûs*, “n-z-ğ” madd., XXII, 580.

104) İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, IX, 229.

105) Yusuf, 12/100

106) İsrâ, 17/53

107) A'râf, 7/200

3.2. Hemezât (هَمَزَات)

Arapçada **الْهَمْزُ** “el-Hemz”; “sıkıştıran, zorla iş gördüren”¹⁰⁸ demektir. Hemzin çoğulu olan **هَمَزَاتٌ** “hemezât” ise, Şeytana izafe edildiğinde onun “insan kalbine fısıltı yoluyla verdiği vesvese¹⁰⁹ dürtü ve kışkırtmalar”¹¹⁰ manasına gelir. Hemezât bu manasıyla **مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ** “De ki: “Ey Rabbim! Şeytanların dürtmelerinden “iğvâ, kışkırtma, eziyet, sıkıştırma ve çarpmalarından”¹¹¹ sana sığınırım”¹¹² ayetinde de kullanılmıştır.

“Hemezât” kavramı aynı zamanda, “eğiticinin hayvanı uyarmak için dürtmesi ve mahmuzlaması”¹¹³ demektir. Zira seyislerin atları dürtmek için kullandıkları ucu keskin âlete; **مِهْمَازٌ** fiilinin ism-i aleti olan **مِهْمَازٌ** “mihmâz” ifadesi kullanılır. Türkçe’ye de “mahmuz” olarak geçen bu isim,¹¹⁴ çizme topuğunun arkasına takılan ve binek hayvanını dürtüp hızlandırmaya yarayan demir alete denir. Nitekim atların hızlanması için binicinin topuğuna takılan dürtme aletine, bu fiilin ism-i âleti olan “mihmâz” (mahmuz) denir.”¹¹⁵

الْهَمْزُ “el-Hemz” de **الْلَمَزُ** “el-Lemz” gibi, aynı vezin de olmanın yanında, “ayıplayan”¹¹⁶ “dedikodu yapıp”¹¹⁷ kusur arayan, alay eden ve hafife alan”¹¹⁸ şeklinde aynı manaya gelmektedirler. Ancak el-Hemz “arkadan yapılan çekiştirme ve ayıplama” manasında iken; el-Lemz; “yüz yüze yapılan çekiştirme ve ayıplama” manasındadır.¹¹⁹ Bu iki kavram, bu manalarıyla ve birlikte **وَيَلُّ لِكُلِّ هَمَزَةٍ لُمَزَةٍ** “Arkadan çekiştirip duran, kaş göz hareketleriyle alay eden her kişinin vay haline”¹²⁰ ayetinde de geçmektedir.

Konumuz olan **هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ** kavramını ifade eden ayetten bir önceki ayette, Efendimiz (s.a.s.)’e hitaben; **إِذْفَعْ بِأَلْتِي هِيَ أَحْسَنُ السَّيِّئَةِ** “(onlar ne yaparlarsa yapsınlar)

108) Zebîdî, *Tâcî’l-Arûs*, “h-m-z” madd., XV, 388.

109) Zemahşerî, *Esâsü’l-Belâğâ*, “h-m-z” madd.; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “h-m-z” madd.

110) Râzî, Zeynüddin, *Mühtaru’s-Sihâh*, “h-m-z” madd. ve İsfehânî, *Müfredât*, “h-m-z” madd.

111) Mâverdî, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, IV, 66.

112) Mü’minûn, 23/97.

113) Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 202.

114) A. Mürsî Safsafî, *Türkçe-Arapça Büyük Lügat*, Çağrı Yayınları, II. Baskı, İstanbul, 1983, “mahmuz” mad.

115) İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “h-m-z” madd. V, 425.

116) Râzî, Zeynüddin, *Mühtaru’s-Sihâh*, “h-m-z” madd.

117) İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “h-m-z” madd. V, 425.

118) İsfehânî, *Müfredât*, “h-m-z” ve “l-m-z” maddeleri.

119) İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “h-m-z” madd. V, 426.

120) Hümeze, 104/1

Sen yine de kötülüğü en iyi tarzda sav"¹²¹ denildiği halde, bir sonraki ayette; şeytanların yaptıklarına karşılık "Allah'a sığınması gerektiği" bildirilmiştir. Çünkü şeytanın bu tahrir, müşriklerin yaptıkları gibi maddî olmayıp, nefisteki kırgınlık duygusunu (kuvve-i gadabiyeye) tahrik ederek yanlış işler yaptırmak şeklindeki psikolojik bir tahririktir.¹²²

3.3. Hems (هَمْس)

Arapça'da "el-Hems" (الهمس) lafzı; "neredeysse duyulamayacak kadar"¹²³ gizli¹²⁴ ve (parmak uçlarına basılarak) en yavaş şekilde yürürken ayakların çıkardığı ses"¹²⁵ manasındadır. "Hems" bu manasıyla هَمْسًا إِلَّا تَسْمَعُ إِلَّا هَمْسًا "bir fısıltıdan başka bir ses işitemezsin"¹²⁶ ayetinde geçmektedir. Buradaki "hems" lafzı; "görünmeyen bir konuşandan duyulamayacak kadar gizli"¹²⁷ bir fısıltıyı ifade etmektedir. Nitekim müfessirler bu lafzın; "ses çıkarmamak için topluklara basarak yürümek, konuşmaksızın dudakları oynatmak ve kısık bir sesle gizli konuşmak"¹²⁸ manalarında olduğunu söylemişlerdir.

Bu lafzın ifade ettiği gizliliğin derecesi şiiirde şu şekilde dile getirilmiştir:

فَدَّ حَطَبَ النَّوْمِ إِلَيَّ نَفْسِي هَمْسًا وَأَخْفَى مِنْ نَجِيِّ الْهَمْسِ وَمَا بَانَ أُطْبِئُهُ مِنْ بَأْسِ

"Uyku, gizliden de gizli bir fısıltıyla nefsimi benden almak istedi. Benim de o uykuyu istememde bir sakınca yoktur."¹²⁹

Hems bu manasıyla necvâdan daha gizlidir. Bu sebeple "şeytan vesvesesini, insanın gönlünde "hems" usulüyle yani en gizli seviyede konuşarak vermektedir."¹³⁰

3.4. Necvâ (نَجْوَى)

Arapçada "bir şeyden ayrılmak (kurtulmak)"¹³¹ manasında olan ve "necâ" (نَجَا) fiilinin masdarı olan "necvâ" (نَجْوَى); "kurtarmak"¹³² manasındadır. Fiilin müfâ'ale ba-

121) Mü'minûn, 23/96

122) Bkz. Gazâlî, *İhya*, III, 25 – 29 ve İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XVIII, 121.

123) İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "h-m-s" madd. VI, 250.

124) Zemaşşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, "h-m-s" madd.

125) İbn Düreyd Ebubekir Muhammed b. Hasan el-Ezdî, *Cemheretü'l-Lüğa*, (tah. Remzi Münir Ba'İbekkî), Dârü'l-İlim, Beyrut, I. Baskı, 1987, II, 863 ve İsfehânî, *Müfredât*, "h-m-s" madd. ve Zebîdî, *Tâci'ül-Arûs*, "h-m-s" madd., XVII, 40.

126) Ta Ha, 20/108

127) İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XVI, 310.

128) Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, III, 176

129) Ebu Ali el-Hicrî, Harun b. Zekeriya, *et-Ta'likât ve'n-Nevâdir*, yy, ty, s. 7; İbn Düreyd, *Cemheretü'l-Lüğa*, II, 863 ve Zemaşşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, "h-m-s" madd.

130) Zemaşşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, "h-m-s" madd.

131) İsfehânî, *Müfredât*, "n-c-v" madd.

132) Râzî, İbn Ebî Bekir, Zeynüddin Ebu Abdillâh, *Tefsîru Ğarîbi'l-Kur'ân*, (tah. Hüseyin Elmalı), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, "n-c-v" madd.

bındaki formu olan نَجَا ise, “bir topluluğun gizlice birbirleriyle konuşmaları”¹³³ demektir. Kavram bu manasıyla وَالْعُدْوَانَ وَالْإِنَّمِ تَتَنَاجَوُا بِالْإِنَّمِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ وَتَتَنَاجَوُا بِالْبُرِّ وَالنَّفْقَى “Ey iman edenler! Şayet siz gizlice konuşacak olursanız sakın günah, zulüm ve Peygambere isyan hususlarında kulis yapmayın. Bunu hayır ve takvâ hususunda yapın”¹³⁴ ayetinde de kullanılmıştır. Burada “necvâ” (نجوي); hem kötülüklerin yapılması için şeytan tarafından yapılan kulis hem de bu kulisin fısıltıyla süslenmesi manasındadır.¹³⁵

Bu masdarın نَجْوَةٌ ve نَجَا siygaları; “yüksek yer tepe ve yayla manasındadır.”¹³⁶ Zaten “bu ismi almalarının sebebi; selden kurtarılmış olmalarındandır.”¹³⁷ Biz de bugün senin bedenini kurtarıp karada bir yere çıkaracağız ki senden sonra gelecek nesillere ibret olasın”¹³⁸ ayeti de kavramın bu manaya geldiğine işaret etmektedir. Ayrıca bu lafız;

يَعْلُوا النَّجْيُ إِذَا النَّجْيُ أَضَجَّهْمُ أَمْرٌ تَضِيقُ بِهِ الصَّدُورُ جَلِيلٌ

“Gönüldeki kederli ve can sıkıcı bir işi fısıldayarak çok gizli bir şekilde aktaran yücelir”¹³⁹ şiirinde ifade edildiği gibi; “gam ve kederin gönülde oluşması” manasına da gelmektedir.¹⁴⁰

Yine bu masdarın النَّجْوَى “en-Necvâ” siygası; aynı şekilde “masdar olup sır manasındadır.”¹⁴¹ Bu sır ise, en az “iki ya da üç kişi arasında olup fısıldaşmak”¹⁴² manasına gelir. Şeytan da kandırmak istediği insanlara vesvesesini fısıltı şeklinde ve süsleyerek verir: “Böyle kulisler, müminleri üzüntüye boğmak için şeytan tarafından “süslenerek”,¹⁴³ “bazen de rüya âleminde”¹⁴⁴ telkin edilir.”¹⁴⁵

133) İsfahâni, *Müfredât*, “n-c-v” madd.

134) Mücadele, 58/9

135) Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 491.

136) İsfahâni, *Müfredât*, “n-c-v” madd. ve Râzî, İbn Ebî Bekir, *Tefsîru Ğaribi'l-Kur'ân*, “n-c-v” madd.

137) İsfahâni, *Müfredât*, “n-c-v” madd.

138) Yunus, 10/92

139) Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, “n-c-v” madd.

140) Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, “n-c-v” madd.

141) İsfahâni, *Müfredât*, “n-c-v” madd.

142) Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, V, 490.

143) Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VIII, 190.

144) Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, V, 491.

145) Mücadele, 58/10

Necâ (نَجَا) fiilinin;

نَجَوْتُ مُجَالِدًا فَوَجَدْتُ مِنْهُ كَرِيحَ الْكَلْبِ مَاتَ حَدِيثٌ عَهْدٌ
فَقُلْتُ لَهُ مَتَى اسْتَحْدَثْتَ هَذَا؟ فَقَالَ أَصَابَنِي فِي جَوْفِ مَهْدِي

“Mücâlid ile fısıldaşarak konuşurken ondan öyle bir koku duydum ki; bu koku yeni ölmüş köpek leşinin kokusu gibiydi. Ona; “bu koku ne zaman oluştu?” dedim. O da bana; “bu koku beşikten beri bende var” dedi”¹⁴⁶ şiiirinde olduğu gibi; “mecâzî olarak def-i hâcet yapmak”¹⁴⁷ ve “ağız kokusu duymak”¹⁴⁸ manası da vardır:

Bu lafzın; insanlardan gizlice “karından çıkan (necaset ve gaz gibi) şeyler için kullanıldığı da bildirilmiştir. Zira bu fiilin istif’âl (استفعال) babındaki vezni olan “istinca” (استنجا); necaset manasında olan “en-Necv” (النحو) maddesinin çıktığı yerin (taş gibi sert bir cisimle) silinerek ya da yıkanarak¹⁴⁹ temizlenmesi¹⁵⁰ manasındadır.

Kalbin manevî kirlerden temizlenmesi tıpkı beden maddî kirlerden temizlenmesi gibidir. Çünkü iyi veya kötü bir şeye azm edilince, iyi veya kötü bir koku çıkar ve bu durumu melekler anlar.¹⁵¹

Yapılan araştırmalar, insan vücudunun duyu değişikliklerinde çeşitli kokular yaydığı, korkan bir insanın da bir çeşit koku ürettiği ve köpeklerin de bu kokuyu kolaylıkla algılayabildikleri göstermiştir. İngiliz yazar Jack Melville, korku ve kokunun ilişkisi hakkında; “bir insan veya hayvan korkunca, gerçekten diğer hayvanlar tarafından hemen fark edilen hoş olmayan bir koku yayar... Zira hızla atan kalbin ve ifrazatlarını arttıran bezlerin meydana getirdiği korkunun kokusu ortadadır”¹⁵² ifadelerine yer vermektedir. Bu sebeple hayvanlar, kolaylıkla algıladıkları koku vasıtasıyla insanların korkularını hissedebilmektedirler. “İnsanların, karşısındakinin stres altında olduğunu ya da korktuğunu vücutlarının salgıladığı bir kimyasal olan feromon sayesinde algılayabildiği¹⁵³ bilimsel tesbiti de bu ifadeleri doğrular mahiyettedir. Bu da gösteriyor ki hakikatler, sadece ahirette değil dünyada da ortaya çıkmaktadır. Ama köpeklerin bile farkına vardıkları hakikat-

146) İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “n-c-v” madd. XV, 309.

147) Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, “n-c-v” madd.

148) İbn Fâris, Ebü'l-Hasan Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mücmelü'l-Lüğa*, (tah. Züheyr Abdülmühsin Sultan), Müessesetü'r-Risale, Beyrut, III. Baskı, 1986, III, 858; Cevherî, *Sihâh*, “n-c-v” madd. ve Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, “n-c-v” madd.

149) Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, “n-c-v” madd.

150) İsfehânî, *Müfredât*, “n-c-v” madd.

151) Tahtâvî, *Hâşiyetü alâ Merâki'l-Felâh Şerhu Nuri'l-İzâh*, s. 544.

152) Saffet Senih, “Kokunun Kokusu”, *Sızıntı*, Ocak, (Sayı: 84), 1986, 20.

153) Milliyet, 02.05.2011.

leri, bazı insanlar fark edemeyebilirler. Çünkü وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا “gözleri var ama hakikati görmüyorlar.”¹⁵⁴

3.5. İlkâ' (إِلْقَاءُ)

Arapçada “l-k-y” (لَقِيَ) fiili, “bir şeyi karşılamak ve onunla karşılaşmak”¹⁵⁵ ve “atmak”¹⁵⁶ manasındadır. Kur’ân-ı Kerim’de, değişik manalarda kullanılan bu fiil, Allah Teâlâ için kullanılır; O’na kavuşmak veya kıyamet manasına gelir: وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ “Allah’ın haram kıldığı şeylerden korunun ve O’nun huzuruna varacağımızı iyi bilin.”¹⁵⁷

Bu fiilin if’âl (إِفْعَالٌ) babındaki vezni olan “ilkâ” اِلْقَاءُ ise, “atmak”¹⁵⁸ manasındadır. Bu atmak, maddî bir şey için kullanıldığı gibi; sevgi, söylenen söz ve duyulan ifadeler gibi manevî bir şey de olabilir.¹⁵⁹ Mesela; تُلْفُونَ إِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ “siz onlara sevgi sunuyorsunuz”,¹⁶⁰ فَالْقَوْلَ إِلَيْهِمُ الْقَوْلَ “onlar bunların suratlarına şu sözü çarparlar”¹⁶¹ ve أَلْقَى السَّمْعَ “can kulağıyla dinleyen”¹⁶² ayetlerinde “ilkâ”, bu manalarda kullanılmıştır.

Bunun yanında “ilkâ” Kur’ân-ın Kerim’de, şeytanın ve nefsin kalbe attıkları vesvese ve kuruntu” için kullanılmıştır. Mesela; وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى “Senden önce hiç bir resul veya nebî göndermedik ki, halkın hidayetini umarak gayret gösterdiğinde, Şeytan onun temennisi hakkında “bir vesvese vermek”¹⁶³ ve ümidini kırmak istemesin. Ama Allah, şeytanın attığı o vesveseyi giderir, sonra da âyetlerini sapasağlam, muhkem kılar”¹⁶⁴ ayeti şeytanın vesvesesini ifade ederken; اِنْ تَبِعْ إِلَّا مَا يُوحَىٰ اِلَيْكَ “De ki: “Benim onu kendiliğimden “nefsim tarafından ve onun bir öngörüsü olarak”¹⁶⁵ değiştirmem asla olacak bir şey değildir. Çünkü ben sadece bana vah-

154) A'râf, 7/179.

155) İsfahânî, *Müfredât*, “l-k-y” madd.

156) İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, “l-k-y” madd., XV, 255.

157) Bakara, 2/223

158) İsfahânî, *Müfredât*, “l-k-y” madd., ve Râzî, İbn Ebî Bekir, *Tefsîru Ğarîbi'l-Kur'ân*, “n-c-v” madd.

159) İsfahânî, *Müfredât*, “l-k-y” madd.

160) Mümtehine, 60/1

161) Nahl, 16/76

162) Kaf, 50/37

163) Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 163.

164) Hac, 22/52

165) İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XI, 118.

yedilene tâbi olurum"¹⁶⁶ âyeti de nefsin bir öngörüsü ve vesvesesini ifade etmektedir. Ayrıca "وَأَنْتَ لَتُلْقَى الْفُرَانَ مِنْ لَدُنِّ حَكِيمٍ عَلِيمٍ" "Hiç şüphe yok ki Kur'ân sana; her işi hikmetli olan ve her şeyi bilen Allah tarafından verilmektedir"¹⁶⁷ ayetinde geçen لَتُلْقَى ifadesinin "öğreniyorsun ve sana telkin ediliyor" manasında olduğu ifade edilmiştir.¹⁶⁸ Bu lafzın ayetlerdeki kullanılışı gösteriyor ki, şeytan dışardan ve psikolojik olarak etki etmektedir. Ancak peygamberler bu etkiye karşı korunmuş durumdadırlar. Korunan bu peygamberler, "vahiylerde tasarrufta bulunamayıp sadece mübelliğ durumundadır."¹⁶⁹

3.6. Telbîs (تلبیس)

Arapça'da "l-b-s" (لَبَسَ) fiilinin; عَلِمَ babındaki manası; "وَيَلْبَسُونَ ثِيَابًا خَضْرَاءَ" "İnce ve kalın ipekten yeşil elbiseler giyecekler"¹⁷⁰ ayetindeki gibi; "giyindi"¹⁷¹ manasında iken; حَسِبَ babındaki manası; "وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ" "Bâtılı hakka karıştırmayın"¹⁷² ayetindeki gibi; "bir şeyi diğer bir şeye"¹⁷³ yani "hakki batılla karıştırıp hakkın üstünü örtmek"¹⁷⁴ ve "الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ" "İman edip imanlarına zulüm bulaştırmayanlar"¹⁷⁵ ayetinde olduğu gibi, "bulaştırmak"¹⁷⁶ manasındadır. Yine bu fiilin ضَرَبَ babındaki manası da; "وَلَلْبَسْنَا عَلَيْهِمْ مَا يَلْبَسُونَ" "düşükleri şüpheye onları yine düşürmüş olurduk"¹⁷⁷ ayetindeki gibi, "birbirine benzetme, karıştırma, doğruyu bulmada zorlanma, şekk ve şüphe içine girip doğruyu bulamama ve sapıtma"¹⁷⁸ manasındadır.

Bu kavramın tef'îl babındaki siygası olan telbîs (تلبيس), "aşırı bir şekilde aklın karışması sonucu işlerin karıştırılması", müfâ'ale babındaki siygası olan (ملابسة) ise, "birinin içini bilmek"¹⁷⁹ manasındadır. Binaenaleyh telbîs; "(hak ile batılı) karıştırarak"¹⁸⁰

166) Yunus, 10/15

167) Neml, 27/6

168) İbnü'l-Mülekkin Siracüddin Ebu Hafs Ömer b. Ebi'l-Hasan Ali b. Ahmed, *Tefsîru Ğarîbi'l-Kur'ân*, (tah. Semîr Taha el-Meczûb), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, I. Baskı, 2011, s. 288.

169) İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XI, 118.

170) Kehf, 18/31

171) İsfahânî, *Müfredât*, "l-b-s" madd.

172) Bakara, 2/42

173) Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğâ*, "l-b-s" madd. ve Râzî, İbn Ebî Bekir, *Tefsîru Ğarîbi'l-Kur'ân*, "l-b-s" madd.

174) İbn 'Atiyye, *el-Müharrarü'l-Vecîz*, I, 135.

175) En'âm, 6/82

176) Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 163 ve İbn 'Atiyye, *el-Müharrarü'l-Vecîz*, II, 315.

177) En'âm, 6/9

178) Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, II, 12.

179) İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, "l-b-s" madd., VI, 204

batılın hak suretinde gösterilmesidir. Aldatmak ise, bir çeşit bilgisizlik sebebiyle, yanlışın doğru; kötünün iyi olduğuna inandırmaktır. Bunun sebebi ise bu inanmayı gerektirecek bir şüphenin bulunmasıdır. Böylece şeytan, imkân bulduğu ölçüde insana müdahale eder ve onların uyanıklığı, gaffeti, cahilliği ya da ameli ölçüsünde müdahalesini devam ettirebildiği kadar devam ettirerek¹⁸¹ arzularını gerçekleştirir. Bu arzuları da “onların, *رَيَّنَ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتْلَ أَوْلَادِهِمْ شُرَكَاؤُهُمْ لِيُرُدُّوهُمْ وَلِيَلْبِسُوا عَلَيْهِمْ دِينَهُم*” Allah’a ibadette ortak saydıkları putlarının hizmetçileri, müşriklerden çoğuna evlatlarını öldürmeyi iyi bir iş gösterdiler ki hem onları mahvetsinler, hem de dinlerini bozup karıştırsınlar¹⁸² ayetinde ifade edildiği gibi; kötülüğü süsleyerek hak ile batılı karıştırmaktadır. Müfessirlerin çoğu, bu ayette ifade edilen; evlatları öldürmeyi güzel gösterenlerin, dinleri bozup karıştıranların ve *شُرَكَاؤُهُمْ* “putlarının hizmetçileri” olarak ifade edilenlerin şeytanlar olduğunu¹⁸³ belirtmişlerdir.

3.7. Rics (الرَّجْسُ)

“Rics” (رَجْسٌ) lügatte; “kazurat, necaset, ricz gibi azap, gadab, azap gerektiren amel-ler, lanet, murdardan gelen kötü koku ve azap manasındadır.”¹⁸⁴ Bu manasıyla rics, “madde dünyasında tiksinti ve rahatsızlık sebebi olan şeylerdir. Ölü eti, kan, domuz eti birer ricstir.”¹⁸⁵ İstılahta ise, *رَجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ* “şeytana ait murdar işler”¹⁸⁶ ayetinde olduğu gibi; “şeytanın vesvesesi,¹⁸⁷ bütün kötü işler, hayâsızlık, leş ve pislik”¹⁸⁸ manasındadır. Zira şeytanın istediği şeyler “sırf şerr olan şeylerdir.”¹⁸⁹ Bu sebeple bu lafız hem maddî hem de manevî pisliği ifade etmektedir. Yani rics, “insanın bedenini sardığı gibi gönül dünyasına da musallat olur.”¹⁹⁰

Ayetlerin yanında hadislerde de yer alan bu kavram, “söz konusu kötü nitelik ve davranışları insan psikolojisi açısından iğrenç telakki edilecek biçimde tasvir ederek onurunu koruyan kişilerin bunlardan sakınması gerektiği mesajını vermektedir.”¹⁹¹

180) Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, “l-b-s” XVI, 470

181) Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, Dârü'l-Fikir, Beyrut, I. Baskı, 2001, s. 36.

182) En'âm, 6/137

183) İbn 'Atiyye, *el-Müharrarü'l-Vecîz*, II, 349 ve Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, III, 130; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, II, 174; Fîrûzâbâdî, *Tenvîrü'l-Mikbâs min Tefsiri İbni Abbas*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, ty., s. 120 ve Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XII, 136.

184) İsfehânî, *Müfredât*, “r-c-s” madd.

185) Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'ân'ın Temel Kavramları*, Yeni Boyut Yayınları, XVIII. Baskı, İstanbul, 1998, s. 448.

186) Maide, 5/90

187) İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, “r-c-s” madd., VI, 94 – 95

188) İbn 'Atiyye, *el-Müharrarü'l-Vecîz*, II, 233.

189) Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 675..

190) Öztürk, *Kur'ân'ın Temel Kavramları*, s. 448.

191) Kızıklı, S. Zafer, *DİA*, “rics” madd. TDV Yayınları, Ankara, 2008, “rics” madd. XXXV, 87.

3.8. Ricz (رِجْزٌ)

“Ricz” (رِجْزٌ) de “Rics” (رِجْسٌ) gibi “iç pislik, sıkıntı, kaos, bunalım ve çirkinlik manasındadır. Ancak ricsin insan elinin ürettiği pislik, yani günah olmasına karşın, ricz insanın ürettiği kötülüğe göklerin verdiği bir tür azaptır.”¹⁹² Nitekim ricz için “titreten azap”¹⁹³ manası da kullanılmıştır. İstilahta ise وَيُذْهِبَ عَنْكُمُ رِجْزَ الشَّيْطَانِ “şeytanın pislüğünü, vesvesesini sizden gidermek için”¹⁹⁴ ayetinde olduğu gibi; şeytan ismine izafe edilince, “onun davet ettiği küfür, iftira, fesat”,¹⁹⁵ “ızdırıp veren iğrenç vesvesesi”¹⁹⁶ ve “korkutması”¹⁹⁷ gibi manalara gelir.

3.9. Kavl (قَوْلٌ)

Arapça’da “söz ve konuşmak” manasında olan “Kavl”(قَوْلٌ) masdarının tef’îl siygası; öğretmek ve konuşturmak”¹⁹⁸ manasındadır.

Bu maddenin hem sülâsî siygası hem de tef’îl siygası على harf-i cerriyle kullanılınca اَلْقَوْلِ “Eğer o Resul bizim adımıza birtakım sözler uydursaydı”¹⁹⁹ ayetindeki gibi “söylenmemiş bir sözü uydurup”,²⁰⁰ “birileri söylemiş gibi naklederek”²⁰¹ “yalan konuşmak”²⁰² ve iftira atmak” manalarına gelir.

Araplar bu kavramı, bu manalarının dışında, dil ve konuşmanın dışındaki bütün fiiller için genelleyip kullanmaktadırlar. Mesela; almaya قَالَ بِيَدِهِ ve yürümeye de قَالَ بِرِجْلِهِ ifadeleri kullanılmaktadır.²⁰³

Görüldüğü gibi Arapça’da “el-Kavl”(القَوْلُ) birçok manaya gelmektedir. Bunlardan biri; وَيَقُولُونَ فِي أَنفُسِهِمْ لَوْلَا يُعَذِّبُنَا اللَّهُ بِمَا نَقُولُ “kendi içlerinden “Allah bizi söylediklerimizden dolayı cezalandırsa ya!” derler”²⁰⁴ ayetindeki gibi; söylenmeden önce gönülden geçi-

192) Öztürk, *Kur’ân’ın Temel Kavramları*, s. 448.

193) İbn Manzur, *Lisânü’l-Arab*, “r-c-z” madd., V, 352

194) Enfal, 8/11

195) İsfahânî, *Müfredât*, “r-c-z” madd.

196) İbn ‘Atiyye, *el-Müharrarü’l-Vecîz*, II, 506.

197) Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 203.

198) İbn Manzur, *Lisânü’l-Arab*, “k-v-l” madd., XI, 574 – 575

199) Hakka, 69/44

200) Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 607.

201) İbn ‘Atiyye, *el-Müharrarü’l-Vecîz*, V, 362.

202) Mâverdî, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, VI, 86.

203) İbn Manzur, *Lisânü’l-Arab*, “k-v-l” madd., XI, 577

204) Mücadele, 58/8

rilen tasavvur ve “hatıra gelen vehim”;²⁰⁵ diğeri de *إِبْرَاهِيمَ عَلَىٰ سَلَامًا* “Biz ateşe şöyle ilham ettik: “Dokunma İbrahim’e! Serin ve selâmet ol ona”²⁰⁶ ayetindeki gibi; ilhâm manasındadır.²⁰⁷ Bu manalardan bir diğeri de *وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ* “Bu söz, hele hele, kovulmuş şeytanın sözü hiç değildir”²⁰⁸ ayetindeki gibi “vahiy”²⁰⁹ manasındadır.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi; vesvesenin şeytana izafe edildiği ayetlerde şeytanın bu davranışı *قَالَ* fiiliyle ifade edilmiştir. Nitekim vesvese için “şeytanın insanın kalbine attığı söz”²¹⁰ tanifi de yapılmıştır. Bu sebeple başka ayetlerde şeytanların söyledikleri bu sözler için *وَأَكْثَرُهُمْ كَاذِبُونَ* “onlar yalan ve iftiraya, günaha düşkün kimselere inerler. Çünkü o iftiracılar şeytanlara kulak verirler, esasen onların çoğu yalancıdır”²¹¹ ifadeleri kullanılmıştır.

3.10. Hevâ (هَوَى)

Lügatte “Hevâ” (هَوَى); “Şeriatın daveti olmadan, nefsin lezzet duyduğu şehvetlere meyletmesi”²¹² “kalben sevmesi ve sevdirmesi”²¹³ manasındadır. Hevâ bu manasıyla şiirde de kullanılmıştır:²¹⁴

وَأَفْتَكِرُ فِي مُنْتَهَى حُسْنِ الَّذِي أَنْتَ تَهْوَاهُ تَجِدُ أَمْرًا جَلًّا

Bu beyti, “üftâde-i muhabbeti olduğun şahsın müntehâ-yı hüsnünü tefekkür eyle; bir emr-i hakir bulursun” şeklinde tercüme eden Mehmet Zihni Efendi, *نُجْبَةُ تَهْوَاهُ* lafzının manasında olduğunu ifade etmektedir.²¹⁵

205) Bu vehim, ehl-i dalalettin Allah Teâlâ hakkında besledikleri; “Allah insanlar gibi intikam almakta aceleci davranır. Eğer biz hatalıysak hemen bize azap verse ya!” şeklindeki bâtil vehim ve zanlarıdır. Bu da onların kendi kendilerini kandırmalarından başka bir şey değildi. Zira Allah Teâlâ; *وَنَلَيْكُمْ ظَنُّكُمْ الَّذِي ظَنَنْتُمْ بِرَبِّكُمْ أَرْدَاكُمْ فَأَصَابَكُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ* “İşte Rabbiniz hakkında beslediğimiz bu kötü zandır ki sizi mahvetti de, o yüzden hüsrana uğrayanlardan oldunuz.” (Fussilet, 41/23) buyurmaktadır. (Bkz. İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 'l-Tenvîr*, XVIII, 32)

206) Enbiya, 21/69

207) İsfahânî, *Müfredât*, “k-v-l” madd.

208) Tekvîr, 25

209) Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 713.

210) Sem’ânî, *Tefstrü'l-Kur’ân*, II, 170 ve Beğavî, *Me’âlimü't-Tenzil*, II, 184.

211) Şuara, 26/221 – 223

212) Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *Ta'rîfât*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, I. Baskı, 1983, “h-v-y” madd.

213) İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, “h-v-y” madd., XV, 372

214) İbnü'l-Verdî, Ebu Hafs Zeynüddin Ömer b. Muzaffer b. Ömer, *el-Kasidetü'l-Lâmiyye*, (haz. Ahmet Turan Arslan), İfav Yayınları, II. Baskı, İstanbul, 2010, s. 24.

215) Mehmet Zihni Efendi, *Feyz-i Yezdân Kaside-i Lâmiyye Tercümesi*, (haz. Ahmet Turan Arslan), İfav Yayınları, II. Baskı, İstanbul, 2010, s. 24.

“Câhiliye döneminde genellikle “nefsin tutkusu”, özel olarak da “aşk” anlamında kullanılan hevâ iyi yahut kötü her türlü istek ve arzuyu da ifade ediyordu.”²¹⁶

Hevâ, “nefsin şehevî arzulara meyletmesine denildiği gibi şehevî arzulara meyleden nefsin kendisine de denilir. Hevânın bu ismi alması; sahibini dünyada felaketselere doğru meylettirmesi, ahirette de Hâviye’ye sürüklemesi sebebiyledir.”²¹⁷ Zira hevânın bir manası da; “bazıların diğer bazıların izine girip takip etmesine”²¹⁸ denir.

Hevâ lafzı, “yüksek bir yerden derin bir çukura düşmek” manasındaki “el-Hüviyyi” وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَكَأَنَّمَا حَرَّ مِنَ السَّمَاءِ فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ أَوْ تَهْوَى بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ lafzından türemiştir. Bu sebeple “Allah’a şirk koşan kimse, gökten düşüveren ve kuşların didik didik edip kapıştığı birine yahut rüzgârın uzak ve ıssız bir yere savurduğu kimseye benzer”²¹⁹ ayetinde Allah Teâlâ; bu manadaki hevâsını ilâh edinen sapıkların ızdıraplı, dehşetli ve zayıf psikolojik yapılarıyla müşriklerin psikolojik yapılarını birbirlerine benzetmektedir.²²⁰

Kur’ân-ı Kerim, hevâsına tabi olanları zemmetmiş, bu tabiiyeti ilâh edinme noktasına kadar götürenlerin bulunduğunu ifade etmiştir. Bu durum, sapıklığın, kulağa ve kalbe mühür basılmasının ve gözlere perde çekilmesinin sebebi olarak gösterilmiştir: أَفَرَأَيْتَ مَنْ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ وَأَصْلَهُ اللَّهُ عَلَى عِلْمٍ وَحَتَّمَ عَلَى سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ عَلَى بَصَرِهِ غِشَاوَةً “Baksana kendi hevâ ve hevesini ilah edinen ya da “hevâ ve heveslerine ses çıkarmayan bir ilâh edinen”²²¹ kimsenin haline! İlmî olduğu halde Allah onun şaşkırtıp, kulağını ve kalbini mühürlemiş, gözlerine de perde çekmiştir.”²²²

Ayrıca Kur’ân-ı Kerim, استَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِي الْأَرْضِ حَيْرَانٌ “Şeytanların hevâya uydurarak kandırıp şaşkın bir halde ve “tereddüt içinde”²²³ çöle düşürdükleri kimse”²²⁴ ayetinde, nefsin hevâya tâbi olması için; “aklı giderip şehvetleri süsleyip sevdirerek etki-leme aracı yaparın”²²⁵ Şeytan olduğunu ifade etmektedir.

216) Mustafa Çağrırcı, *DİA*, “hevâ” madd. XVII, 275.

217) İsfahânî, *Müfredât*, “h-v-y” madd.

218) İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, “h-v-y” madd., XV, 370.

219) Hac, 22/31

220) Râzî, Fahrüddin, *Mefâtihü'l-Ğayb*, XIII, 25.

221) Râzî, Fahrüddin, *Mefâtihü'l-Ğayb*, XXIV, 462

222) Câsiye, 45/23.

223) Râzî, Fahrüddin, *Mefâtihü'l-Ğayb*, XIII, 26.

224) En'âm, 6/71.

225) İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, “h-v-y” madd., XV, 373

3.11. İğvâ' (إِغْوَاء)

Arapça'da "iğvâ" (إِغْوَاء); مَا ضَلَّ صَاحِبِكُمْ وَمَا غَوَى "Arkadaşınız sapmadı, yanılmadı ve aldanmadı"²²⁶ ayetindeki gibi; "yanlış bir itikada sahip olmaktan kaynaklanan bir cehalet"²²⁷ "boş ümitlerle sapma"²²⁸ manasındaki "ğavâ" (غَوَى) fiilinin if'âl babından masdarıdır. Bu fiilin sülâsî masdarı olan "ğayyun" (عَيٌّ) ise; وَإِخْوَانُهُمْ يَمُدُّوهُمْ فِي الْغَىِّ "kardeşleri bunları sapıklığa sürüklerler"²²⁹ ayetindeki gibi; "yalan kuruntularla"²³⁰ gerçekleşen bir "sapma"²³¹ "rüşdü'n ve olgunluğun zıddı olan sapıtma"²³² manasındadır.

Bu fiilin if'âl babındaki siygası ise saptırmak ve azdırmak manasındadır. Bu azdırma ise, Kur'ân-ı Kerim'de hem sebep hem de müsebbep yani hem vesvese hem de vesvese sonucu azma ve azdırma için isim olmuştur: قَالَ فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ "Sen beni (onların yüzünden) azgınlığa mahkûm ettiğin için "ben de onları azdırmaya çalışacak"²³³ ve Senin dosdoğru yolunda (pusu kurup) oturacağım."²³⁴

Bazen de bu lafız; وَاتَّبِعُوا الشَّهَوَاتِ فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غَيًّا "Şehvetlerinin peşine düştüler. İşte bunlar azgınlıklarının cezasını bulacaklardır"²³⁵ ayetindeki gibi; hem sebebe hem de müsebbebe isim olabilir. Zira ğayy, hem sapıklık hem de sapıklığın sebep olduğu cehennem manasındadır.²³⁶

وَالشُّعْرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ "şairler var ya, bunların peşine de sapkınlarla çapkınlar düşer"²³⁷ ayetinde geçen الْغَاوُونَ ifadesiyle "sapıklığa ve helake götüren bozguncular olarak"²³⁸ şeytanların, müşriklerin ve insanlardan bazı sefihlerin"²³⁹ kastedildiği ifade edilmiştir. Çünkü kendilerinde bulunmayan meziyetlerle methodılmekten hoşlanmak ancak sapkınlara mahsus bir davranıştır.²⁴⁰

226) Necm, 53/2.

227) İsfehâni, *Müfredât*, "ğ-v-y" madd.

228) İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, "ğ-v-y" madd., XV, 140.

229) A'râf, 7/201–202.

230) Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, "ğ-v-y" madd.

231) İsfehâni, *Müfredât*, "ğ-v-y" madd.

232) İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, "ğ-v-y" madd., XV, 140.

233) Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 91.

234) A'raf, 7/16.

235) Meryem, 19/59.

236) İbn 'Atiyye, *el-Müharrarü'l-Vecîz*, IV, 23.

237) Şuara, 26/224.

238) Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, II, 170

239) Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, III, 351.

240) Bkz. Mâverdî, *en-Nuket ve'l-Uyun*, IV, 190.

Ğavâ (عَوِي) filinden türemiş olan "el-Üğviyye" (الأغويَّة) ve "el-Müğavvayât" (المُعَوِيَّات) lafızları ise; "içine düşülüp helâk olunan kuyular" manasındadırlar. Nitekim "kuyu kazan kendisi içine düşer" şeklinde bir Arap atasözü de bulunmaktadır.²⁴¹

3.12. Mess (مَس)

Lügatte "mess" (مَس); "elle dokunmak"²⁴² ve "dokunma duyusuyla idrak edip anlamak"²⁴³ manasındadır. Bu lafız bazen "bana hiçbir erkek eli değmedi"²⁴⁴ ayetindeki gibi bazen kinaye yoluyla cinselliği;²⁴⁵ bazen de "الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ" "şeytanın çarptığı kimse"²⁴⁶ ayetindeki gibi de mecâz yoluyla "cin çarpması ve delirme"²⁴⁷ manasındadır.

Her ne kadar Zemahşerî; "cin çarpması hadisesi, Arapların hakikati olmayan yanlış zan ve hurafelerindendir"²⁴⁸ demişse de, bu düşünce Ehl-i Sünnet âlimleri tarafından reddedilmiştir. Zira Efendimiz (s.a.s.); "مَا مِنْ بَنِي آدَمَ مَوْلُودٌ إِلَّا يَمَسُّهُ الشَّيْطَانُ حِينَ يُولَدُ" "Şeytan, Hz. Meryem ve oğlu hariç, yeni doğan her çocuğu messeder (çarpar) ve o da bu çarpma sebebiyle ağlayarak bağırır" buyurmuştur. Hadisin râvisi Hz. Ebu Hüreyre (r.a.); "istiyorsanız "وَأِنِّي أُعِيدُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ" "Onu da, onun neslinden gelecekleri de o mel'ûn şeytanın şerrinden korumanı niyaz ediyorum"²⁴⁹ ayetini okuyun" diyor.²⁵⁰

Ayrıca Felak ve Nas surelerinin sebep-i nüzulleri incelenirse sihir, şeytan çarpması ve cinlerden çeşitli şekillerde etkilenmelerin hakikati görülecektir.²⁵¹

Âlimler, Şeytanın çarpması (mess) hususunda, kurrânın farklı okumaları sebebiyle ihtilaf düşerek; "طَائِفٌ" "tâifün" lafzının farklı manalara geldiğini iddia etmiş ve

241) İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, "ğ-v-y" madd., XV, 141.

242) İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, "m-s-s" madd., VI, 218

243) İsfahânî, *Müfredât*, "m-s-s" madd.

244) Âl-i İmrân, 3/47

245) İbn 'Atiyye, *el-Müharrarü'l-Vecîz*, I, 437 ve Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, I, 284.

246) Bakara, 2/275.

247) Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, "m-s-s" madd ve Râzî, Fahrüddin, *Mefâtihü'l-Ğayb*, VII, 74.

248) Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 320.

249) Âl-i İmrân, 3/36

250) Müslim, *Kitâbü'l-Fedâil*, 2366; Buhârî, *Kitâbü Ehâdisi'l-Enbiyâ*, 3431 ve *Kitâbü Tefsiri'l-Kur'ân*, 4548

251) Bkz. Polat, *Esbâb-ı Nüzul Bağlamında Felak ve Nas Sureleri*, Yayınlanmamış Çalışma.

“Allah’a karşı gelmekten sakınanlara şeytandan bir hayal ilişince, hemen düşünüp kendilerini toparlar, basiretlerine tam sahip olurlar”²⁵² ayetine farklı manalar vermişlerdir.

Bu lafzı, kurrâdan Nâfi’, Âsım, İbn Âmir ve Hamza طَائِفٌ “tâifün” şeklinde okuyor; diğerleri طَيْفٌ “tayfün” olarak okumuşlardır. Bu lafızlar için “ikisi de aynı manadadırlar” görüşlerinin yanında; “ikisinin lafızları farklı olduğu gibi manaları da farklıdır” görüşleri de vardır. Birinci görüşe göre bu iki lafız da; “insana gelen hayal, vesvese, kızgınlık ve korku” manalarındadırlar. İkinci görüşe göre ise طَيْفٌ “hayal” manasında iken طَائِفٌ “insana gelen her şey” manasındadır.²⁵³

3.13. İstifzâz (استَفْزَا)

Lügatte “korkutmak, rahatsız ederek gönlüne korku düşürmek” manasında olan إفزاز “ifzâz” fiilinin istif’âl babındaki siygası “korkutmak, asılsız vaatlerde bulunup aldatarak helâk etmek”²⁵⁴ manasındadır. Kur’ân-ı Kerim’de ise “istifzâz” (استَفْزَا) lafzı “Onlardan gücünün yettiğini sesinle aldatıp kötülüklere kaydır”²⁵⁵ ayetinde ifâde edildiği gibi “hafif meşreplik telkin etmek”,²⁵⁶ “hafife almak”,²⁵⁷ “rahatsız etmek”,²⁵⁸ “kandırmak”²⁵⁹ ve “haktan ayırıp ayağını kaydırmak”²⁶⁰ manasındadır.”

3.14. Keyd (كَيْدٌ)

Lügatte “hile ve tuzak”²⁶¹ manasında olan “Keyd” (كَيْدٌ); ef’âl-i mukârebeden olan فَفَاتُوا أَوْلِيَاءَ الشَّيْطَانِ إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا (كَادٌ) “Şeytanın taraftarlarıyla muharebe edin. Çünkü Şeytanın hilesi, cidden zayıftır”²⁶² ây-

252) A’râf, 7/201

253) Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyun*, II, 289

254) İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, “f-z-z” madd., V, 391

255) İsrâ, 17/64

256) Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, “f-z-z” madd.

257) Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, III, 37.

258) İsfehânî, *Müfredât*, “f-z-z” madd.

259) İbn ‘Atiyye, *el-Müharrarü'l-Vecîz*, III, 470.

260) Hâzin, Alâüddin Ali b. Muhammed b. İbrahim b. Ömer, *Lübâbü't-Te'vîl fi Me'âni't-Tenzîl*, (tah. Muhammed Ali Şahin), Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, I. Baskı, 1415 (h), III, 136.

261) İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, “k-y-d” madd., III, 383.

262) Nisa, 4/76

etinde ifâde edildiği gibi; “çeşitli hilelerle bozgunculuk için koşuşturmak”,²⁶³ “aldatmak ve tuzak kurmak”²⁶⁴ manasındadır.

Fiilin ef'âl-i mukârebeden olması, mana yönüyle de gerçekleşmesinin yakın olduğuna delalet etmektedir. Yani kendisine tuzak kurulan kişi, tuzaktan haberi olmadığı için, tuzak kuranın arzuladığı akibetin tahakkuku da pek yakındır denilebilir.

3.15. Zelle (زَلَّ)

Lügatte “zihnen (mantiken) ya da bedenen kaymak, devrilmek ve düşmek”²⁶⁵ demek olan “zelle” (زَلَّ); mecâzen; “şeytanın haktan ayırıp kaydırması”²⁶⁶ manasındadır. Nitekim فَازَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ “Şeytan onların ayaklarını kaydırды”²⁶⁷ ve إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا “İşlemiş oldukları birtakım hataları sebebiyle şeytan onları kaydırmak istemişti”²⁶⁸ ayetlerinde geçen (زَلَّ); elde olmayan sebeplerle ve “kasıt olmaksızın ayakların kayması”²⁶⁹ ve “küçük hataların yapılması”²⁷⁰ manasındadır. Bu kaydırma ve hata yaptırmanın “vesvese yoluyla”²⁷¹ ve muhatap alarak olduğu muhakkaktır. Zira bu hatanın serencamını anlatan ayetlere göre; şeytan onları tuzağa düşürürken; kendilerine sadece nasihat ettiğine dair yemin ettiğini söylemiştir.²⁷² Bu da Hz. Âdem (a.s), Hz. Havva (a.s.) ve şeytan üçlüsü arasın bir diyalogun geçtiğini göstermektedir.

Ayrıca dinî görüş ve düşüncelerdeki hatalara ve isabetsiz görüşlere de “zelle” denilmiştir.²⁷³

3.16. Hemm (هَمَّ)

Arapça'da “hüzün”²⁷⁴ manasında olan “hemm” (هَمَّ) “hayır ya da şer, herhangi bir şeyi yapmadan önce, nefsin önemseyerek”²⁷⁵ o file odaklanmasına²⁷⁶ ve yapmaya niyet etmesine”²⁷⁷

263) Hâzin, *Lübâbü't-Te'vil*, I, 399 ve Râzî, Fahrüddin, *Mefâtihu'l-Ğayb*, X, 142.

264) İsfehânî, *Müfredât*, “k-y-d” madd.

265) İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “z-l-l” madd.

266) Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğâ*, “z-l-l” madd.

267) Bakara, 2/36

268) Âl-i İmrân, 3/155

269) İsfehânî, *Müfredât*, “z-l-l” madd.

270) İbn 'Atiyye, *el-Müharrarü'l-Vecîz*, I, 128.

271) Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 128.

272) وَقَاسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ “ve onlara; “ben size nasihat etmekteyim” diye yemin etti.” A'râf, 7/21

273) İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “z-l-l” madd.

274) İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “h-m-m” madd. ve Cevherî, *Sihâh*, “h-m-m” madd.

275) İsfehânî, *Müfredât*, “h-m-m” madd.

276) Cürcânî, *Ta'rîfât*, “h-m-m” madd.

277) İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “h-m-m” madd.

Kur'ân-ı Kerim'de, teşebbüs etmek,²⁷⁸ aklına koyup yeltenmek²⁷⁹ ve harekete geçmek²⁸⁰ manalarına da gelen bu lafız; وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِ وَهَمَّ بِهَا “Doğrusu, hanım ona sahip olmayı iyice aklına koymuş ve buna yeltenmişti de”²⁸¹ âyetinde olduğu gibi; “bir işi henüz yapmadığı halde, yapmayı içinden geçirmek”,²⁸² “yapmak için teşebbüste bulunmak, yapmaya azmetmek”,²⁸³ “arzulamak ve arzuladığı şeye hazırlanmak”²⁸⁴ manasında kullanılmıştır.

3.17. İlhâm (الْإِهَامُ)

Arapça'da “bir filin yapılması ya da terk edilmesi için, Allah Teâlâ tarafından vahyin bir çeşidi olarak²⁸⁵ kalbe atılan şey”²⁸⁶ manasına gelen “ilhâm” (الْإِهَامُ); daha çok “iyi şeylerin bildirilmesi ve gereğinin yaptırılmasıdır.”²⁸⁷

Kur'ân-ı Kerim'de Allah Teâlâ tarafından nefse verildiği bildirilen ilhâm, وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّيْتَهَا فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا “Nefse ve onu düzenleyen, ona hem kötülük hem de ondan sakınma yolu ilham eden hakkı için”²⁸⁸ âyetinde ifade edildiği gibi; hem hayra hem de şerre yöneliktir. Bu ilhâm, “iyi ve kötünün gösterilerek tanıtılması, her ikisinin de tercih gücünün nefse yerleştirilmesi ve tercih gücü olan irade ve ihtiyar gücünün kendisine verilmesi”²⁸⁹ şeklindedir. Bu tıpkı yukarıda meleğin lemmesi olarak ifade ettiğimiz “dürtü ve kalpteki fısıldama gibidir.”²⁹⁰

278) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ عَلَيَّكُمْ إِذْ هَمَّ قَوْمٌ أَنْ يَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ فَكَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ “Ey iman edenler! Allah'ın size olan şu nimetini hatırlayın: Hani bir topluluk size el uzatmaya, sizi öldürüp yok etmeye teşebbüs etmişti de O, bunların ellerini size zarar vermektan menetmişti.” (Maide, 5/11) ve وَهَمُّوا بِأَخْرَاجِ الرَّسُولِ “peygamberi vatanından sürmeye teşebbüs eden bir topluluk.” (Tevbe, 9/13)

279) إِذْ هَمَّتْ طَائِفَتَانِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْتَنَا “hani sizden iki bölük korkarak geri çekilmeye yeltenmişlerdi.” (Âl-i İmran, 3/122), لَهَمَّتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ أَنْ يُضِلُّوكَ “onlardan bir zümre seni bile, şaşırtmaya yeltenmişlerdi.” (Nisâ, 4/113)

280) وَهَمَّتْ كُلُّ أُمَّةٍ بِرَسُولِهِمْ “Her toplum, resullerine karşı harekete geçti.” (Ğafir, 40/5)

281) Yusuf, 12/24.

282) Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, II, 427.

283) Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 455.

284) Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-Uyun*, III, 23 – 25.

285) İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “l-h-m” madd.

286) Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğâ*, “l-h-m” madd. ve İsfehânî, *Müfredât*, “l-h-m” madd.

287) Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-Uyun*, VI, 283.

288) Şems, 91/7–9

289) Ebussuud, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, VII, 20.

290) İsfehânî, *Müfredât*, “l-h-m” madd.

Bu ilhâm, “hem kötülüğün hem de iyiliğin yollarının öğretilmesi ve her ikisine de gitme gücünün eşit şekilde verilmesi demektir. Zira *إِلْهَام* ifadesinin başındaki (ف), *سَوَى* ile ifade edilen dengeleme ve düzene koymanın ilhâm ile olduğunu göstermektedir.”²⁹¹

3.18. Tesvîl (تَسْوِيل)

Arapça'da “tesvîl” (تَسْوِيل) “nefsin ve şeytanın bir şeyi süsleyerek güzel göstermelerini”²⁹² sonucunda “nefsin çok fazla arzuladığı şeyleri, kötü de olsa iyi,²⁹³ zor da olsa kolay görmesi”²⁹⁴ ve “razı olması”²⁹⁵ manasındadır.

Kur'ân-ı Kerim'e baktığımızda, kötüyü süsleyerek iyi göstermeyi ve zor olanı da kolay göstermeyi şeytan ile birlikte nefsin de yapabildiğini görmekteyiz. Mesela, قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا “Dedi ki: bilakis nefsiniz size bir işi süsleyerek güzel göstermiştir”²⁹⁶ ve سَوَّلَتْ لِي نَفْسِي “nefsim böyle yapmayı bana hoş gösterdi”²⁹⁷ ayetleri, tevşîlin nefis tarafından yapıldığını ifade ederken; سَوَّلَ الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَأَمَلَى لَهُمْ “Şeytan (hayallerini) onlara süslemiş ve onları uzun emellere düşürmüştür”²⁹⁸ âyeti de, tevşîlin şeytan tarafından yapıldığını ifade etmektedir.

3.19. Tatvî' (تَطْوِيع)

Arapça'da “tatvî” (تَطْوِيع); طَوَعَ “t-v-a” fiilinin tef’îl babından masdarıdır. Bu fiil lügatte; “isteyerek boyun eğmek ve tâbi olmak manasında olup ikrahın zıddıdır.”²⁹⁹ Tav’ (طَوَعَ) lafzı *وَلَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَإِلَيْهِ يُرْجَعُونَ (طَوَعَ)* “Göklerde ve yerde bulunan kim varsa, gerek isteyerek, gerek istemeyerek Allah’a itaat ederken, hepsi döndürülüp O’na götürülür”³⁰⁰ ayetinde olduğu gibi; ikrahın zıddı olarak kullanılmıştır.

Bu fiilin tef’îl babındaki siygası; “maksadı kolaylaştırmak, boyun eğdirmek ve fazla arzulamak”³⁰¹ manasının yanında iki durum arasında bocalarken haricî bir etkiyle bu durumlardan birine itilmek manasını da ifade etmektedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim’de,

291) İbn ‘Atiyye, *el-Müharrarü'l-Vecfz*, V, 488.

292) İsfehâni, *Müfredât*, “s-v-l” madd.; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “s-v-l” madd.

293) İsfehâni, *Müfredât*, “s-v-l” madd.

294) Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 451.

295) İbn ‘Atiyye, *el-Müharrarü'l-Vecfz*, III, 227.

296) Yusuf, 12/18.

297) Tâhâ, 20/96.

298) Muhammed, 47/25.

299) İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “t-v-a” madd. ve İsfehâni, *Müfredât*, “t-v-a” madd.

300) Âl-i İmrân, 3/83.

301) İsfehâni, *Müfredât*, “t-v-a” madd.

nefsin tatvî' vasfından bahsedilirken, korku ve kıskançlık duyguları arasında bocalayan kardeşin, nefsin baskısına boyun eğerek maksadını belirleyip gerçekleştirdiği ifade edilir: فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ أَخِيهِ فَقَتَلَهُ فَأَصْبَحَ مِنَ الْخَاسِرِينَ “o, “korku ve kıskançlık arasında bocalarken”,³⁰² nefsi onu “cesaretlendirdi”³⁰³ ve kardeşini öldürmeye itti. O da onu öldürüp ziyan edenlerden oldu”³⁰⁴

3.20. İstihvâz (اسْتِحْوَاذ)

Lügatte “tahakküm altına alıp gütmek”³⁰⁵ ve “süratli sevk etmek”³⁰⁶ manasındaki “el-Havz” (الْحَوْذُ) fiilinin istif’âl babındaki siygası olan “istihvâz” (استحواذ); مَا مِنْ ثَلَاثَةٍ فِي قَرْيَةٍ لَا يُؤَدَّنُ وَلَا تُقَامُ فِيهِمُ الصَّلَاةُ إِلَّا اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ “bir köyde üç kişi bulunup da aralarında ezan okuyup namaz kılan olmazsa muhakkak ki şeytan onlara galip gelir”³⁰⁷ hadis-i şerifiyle اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ “Şeytan onlara galip gelerek akıllarını çelmiş”³⁰⁸ ayetindeki gibi; “her taraftan kuşatıp görüş bakımından üstün gelecek”³⁰⁹ gönülleri çelmek, galip gelmek ve şeriatın sınırlarından çıkarmak”³¹⁰ manalarındadır.

3.21. Tahvîf (تَخْوِيف)

Arapça’da “havf” (خَوْفٌ); “herhangi bir zan ya da bilgidен hareketle, hoşlanılmayan bir şeyin olacağı endişesidir.”³¹¹ Bu korkunun kaynağı اِنَّمَا ذَلِكُمْ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ “Bu şeytan, sadece kendi dostlarını korkutur”³¹² ayetinde ifade edildiği gibi bazen şeytan olmaktadır. Böylece şeytan, verdiği vesveseleri uygulatmak için, çeşitli korkuları kurbanlarının kalbine ilkâ etmektedir.

3.22. Nisyân (نِسْيَان)

Unutmak manasında olan “nisyân”; Şeytanın kullandığı araçlardan biridir. O insanların yapmaları gereken iyi şeyleri unutmalarına sebep olup onların hayırlı işlerden geri kalmalarını sağlamaktadır. Nitekim Kur’ân-ı Kerim’de şeytanın iş-

302) İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, VI, 172.

303) Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, II, 30.

304) Mâide, 5/30.

305) Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, I, 488.

306) İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “h-v-z” madd.

307) Ebu Dâvud, *Salât*, 547 ve Nesâî, *İmâmet*, 847.

308) Mücadele, 58/19

309) Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, I, 488.

310) İbn ‘Atiyye, *el-Müharrarü'l-Vecîz*, V, 281.

311) İsfehânî, *Müfredât*, “h-v-f” madd.

312) Âl-i İmrân, 3/175

lerinden birinin de unutturmak olduğu فَانْسِيَهُ الشَّيْطَانُ “şeytan ona unutturdu”³¹³ ve فَانْبِيْتُ الْشَّيْطَانُ إِلَّا أَنْسَانِيَهُ وَمَا أَنْسَانِيَهُ إِلَّا الشَّيْطَانُ “ben balığı unutmuşum! Muhakkak ki onu sana söylememi unutturan da şeytandan başkası değildir”³¹⁴ ayetinde ifade edilmektedir.

Yapılması gereken bir şeyin unutturulmasından sonra, hatırlanır hatırlanmaz hemen dönülmesi gerektiği ise وَالْمَظْلَمِينَ مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ “Eğer şeytan sana bir an unutturursa, hatırına geldiği gibi hemen kalk, artık o zalimler gürûhuyla oturma”³¹⁵ ayetiyle bildirilmiştir.

3.23. Ezz (أ ز)

Lügatte “çömleğin fokurdaması ve kaynaması” manasında olan “ezz” (أَزَّ);³¹⁶ “hezz” (هَزَّ) ve “fezz” (فَزَّ) ile aynı manada olup³¹⁷ أَلَمْ تَرَ أَنَا أَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ تَوْرُهُمْ أَزًّا “Görmedin mi, biz gerçekten şeytanları, kâfirlerin üzerine gönderdik, onları tahrik edip kışkırtıyorlar” ayetindeki gibi; “vesvese vererek tahrik etmek,³¹⁸ rahatsız etmek, isyan ettirmek, iğvâ ile kandırmak,³¹⁹ küfre ve sapıklığa sürükleyerek³²⁰ cehenneme girmesine vesile olmak”³²¹ manasındadır.

Sonuç

İslam’ın vesveseye yüklediği mana cahiliye döneminde bilinmemekle beraber, kavramın bu manasının karşılığı, şairlere şiirlerini ilhâm eden cinlerin ve şeytanların varlığına inanma hatta kendilerine şiir melekesi verip ilhâm eden cinlerin ve şeytanların olduğu iddiası şeklinde mevcuttu. Ancak o dönemde vesvese lafzının manası “avcı ve köpeklerin çıkardığı ses ve dalları titreten rüzgârın çıkardığı hışırtı” şeklindeydi. Lafzın bu hakikî manasının yanında “ziynet eşyalarının sesi” şeklinde mecâzî manası da vardı. Ancak İslam ile beraber bu manalar yerlerini kötü hayal, gizli ses, fısıltı, şeytanın telkin ettiği hayırsız söz, nefsin telkinleri ve hoş giden fiskos şeklindeki diğer mecâzî manalara bırakmıştır. Yani şeytanların gizliden gizliye gönüllere söz taşıma işlerine İslâm mecâzî olarak vesvese adını vermiş ve kavramın bu mecâzî manası da nefsin ve şeytanın bize karşı olan

313) Yusuf, 12/42

314) Kehf, 18/63

315) En’âm, 6/68

316) İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “e-z-z” madd. ve İsfehânî, *Müfredât*, “e-z-z” madd.

317) Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 42.

318) Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 42.

319) Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, III, 147.

320) İbn ‘Atiyye, *el-Müharrarü'l-Vecîz*, IV, 32

321) Mâverdi, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, III, 389.

durumunu ifade eder olmuştur. Kur'an-ı Kerim'in bahsettiği; Hz. Âdem (a.s.)'in şeytanın ile olan durumu ise fısıltı şeklinde yavaş konuşma manasındadır. Hatta bu konuşma, temessül ederek onlarla konuşup doğru söylediğine dair yemin etme şeklindedir.

Aslında vesvese; tarifleri çok zor olan ruh, gönül, nefis, melek ve şeytan gibi varlıklarla yakın münasebet içindedir. Bu münasebeti sebebiyledir ki, vesvese tıpta obsesyon olarak adlandırılan bir çeşit psikolojik rahatsızlıktan sayılmıştır. Bu sebeplerden dolayı vesvesenin de tarifi çok zordur. Çünkü vesveseyi yaşayan insan maddî varlığının yanında manevî bir yapıya da sahiptir.

Maddî varlığının yanında manevî yönü de bulunan bu insan, yaratıldığının daha ilk zamanlarından itibaren manevî/ruhânî varlıklarla bir münasebet içinde bulunmuştur. İşte bu ruhânî varlıklardan olan şeytan, insana olan düşmanlığından dolayı, onu hep rahatsız etmiş, sürekli mutluluğuna müdahale etmiş ve manevî huzursuzluğuna kaynaklık etmiştir.

Bu müdahale de; kötü hayal, gizli ses, fısıltı, gizli ve hoş giden fıkos, nefsin konuşmaları ve telkinleri olarak irade dışı gelen, kişiyi tedirgin eden, bilinçli çaba ile uzaklaştırılmayan düşünceleri, saptırıcı telkinleri, karışık sözleri, şüphe ve tereddütleri enjekte etmek şeklindedir.

Vesvese olarak isimlendirdiğimiz bu müdahalenin özelliklerini ve şeytanın diğer faaliyetlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Vesvese, Şeytanın yanında nefisten de kaynaklanır.
2. Fiil gerçekleşmeden önce kalbe gelen vesvese arzuları harekete geçirir. Bu arzular da tasarlamak manasındaki azmi, azim de uzuvları tahrik eden niyeti harekete geçirir.
3. Vesvese, şeytanın bir işi bozmak gayesiyle girişimde bulunması, kötülüğü teşvik ederek insanların arasını bozmak için söz söylemesi, bozgunculuk için faaliyet göstermesi, farklı mizaçlar enjekte etmesi, içgüdüsel temayülleri fitrata sokması, gıdıklaması ve günahları süslemekle kalbi dürtmesidir.
4. Vesvese, çok gizli işaret ve bir o kadar da gizli bir sesle, bazen de rüya yoluyla müminleri üzüntüye boğmak için şeytan tarafından yapılan bir çeşit kulistir.
5. Vesvese, şeytan tarafından dışarıdan yapılan bir müdahale, psikolojik bir etkileşim ve bir çeşit kafa karıştırma yoluyla hak ile batılı karıştırıp batılı hak suretinde göstermektir.
6. Vesvese; necaset, leş ve pislüğün rahatsızlık vermesi gibi müminleri rahatsız etmektedir.
7. Vesvese, şeytanın ifade ettiği bir yalan ve uydurduğu bir iftiradır.
8. Şeytan vesvese yoluyla lezzet duyulan ve sevilen şeyleri yem olarak kullanarak nefsi, çölde kaybolmuş biri gibi şaşkın hale getirip tereddüt içinde bırakmaktadır.
9. Vesvese, yalan kuruntularla gerçekleşen bir saptırma, rüşdün ve olgunluğun zıddı olan bir sefahet ve azdırmadır.

10. Vesvese, bir çeşit şeytan çarpması sonucu insana gelen hayal, kızgınlık, korku ve aldatma sebebiyle hem dinin hem de aklın gerektirdiği yoldan sapma ve ayağın kaymasıdır.
11. Vesvese, şeytan tarafından çeşitli hilelerle kurulmuş ve bozgunculuk gayesi güden bir aldatma ve tuzaktır.
12. Vesvese şeytanın bir fitnesi olarak; bir kandırma, gönül çelme, pusu kurarak yol kesme, akli karıştırıp ahlakı bozma, cezaya müstahak olmaya sebep değildir.
13. Vesvese bir imtihan olarak belâ ve mihnettir.
14. Vesvese gam ve hüznün sebebidir.
15. Vesvese, nefsin ve şeytanın bir şeyi süsleyerek güzel göstermeleri sonucunda, nefsin çok fazla arzuladığı şeyleri, kötü de olsa iyi, zor da olsa kolay görmesi ve razı olmasıdır.
16. Vesvese, boyun eğdirmek ve fazlaca arzulamak, korku ve arzular arasında bocalarken cesaretlendirmektir.
17. Vesvese, tahakküm altına alıp gütmek süratli bir şekilde idare etmek, gönülleri çelmek, galip gelmek ve şeriâtın sınırlarından çıkarmaktır.
18. Vesvese, şeytan tarafından kalbe atılan bir korkutmadır.
19. Vesvese, kötülüklerin yaptırmak için ahireti ve azabı unutturmadır.
20. Vesvese, tahrik etmek, rahatsız etmek, isyan ettirmek, iğvâ ile kandırmak, küfre ve sapıklığa sürükleyerek cehenneme girmesine vesile olmaktır.

KAYNAKÇA

KUR'ÂN-I KERİM

- A'şâ, Ebû Basîr Meymûn b. Kays b. Cendel el-Bekrî, *Dîvânü'l-A'şâ*, yy, ty.
- Abdurrezzak, Ebubekir b. Hemmâm b. Nâfi', *Tefsîru Abdurrezzak*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, I. Baskı, 1419 (h).
- Beğavî, Ebu Muhammed Hüseyin b. Mesud b. Muhammed, *Me'âlimü't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'ân*, (tah. Abdurrezzak el-Mehdî), Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, I. Baskı, 1420 (h).
- Beyhakî Ebubekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa, *ed-De'avâtü'l-Kebîr*, (tah. Bedr b. Abdillâh el-Bedr), Kuveyt, I. Baskı, 2009.
- Bezzâr, Ebubekir Ahmed b. Ömer b. Abdilhâlık, *Müsnedü Bezzâr*, (tah. Mafuzurrahman Zeynüllâh, Adil b. Sa'd ve Sabri Abdülhâlık), Mektebetü'l-Ulûmi ve'l-Hikem, Medinetü'l-Münevver, I. Baskı, 2009.
- Buhârî
- Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammad, *es-Sihâh Tâcü'l-Lüğati ve Sihâhi'l-Arabiyye*, (tah. Ahmed Abdulğafur Atâ), Dârü'l-İlim, Beyrut, IV. Baskı, 1987.

- Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *Ta'rifât*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, I. Baskı, 1983.,
- Çağrıçı, Mustafa, *DİA*, "hevâ" madd., TDV Yayınları, Ankara, 1998.
- Çağrıçı, "vesvese" madd., *DİA*, TDV Yayınları, Ankara, 2013.
- Ebu Dâvud
- Ebu Hayyân el-Endelüsî, Muhammed b. Yusuf b. Aliş b. Yusuf, *el-Bahrü'l-Mühît*, (Sıdkı Muhammed Cemil), Dârü'l-Fikir, Beyrut, 1420 (h).
- Ebussuud, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerim*, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ty.
- Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, Cemalüddin Abdürrahman b. Ali b. Mahmûd, *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, (tah. Abdurrezzak el-Mehdî), Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, I. Baskı, 1422 (h).
- Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yüni'n-Nevâzir fî İlmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, (tah. Muhammed Abdülkerim Kazım er-Râzî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, I. Baskı, 1984.
- Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, Dârü'l-Fikir, Beyrut, I. Baskı, 2001.
- Ebü'l-Alâ' el-Ma'arrî, Ahmed b. Abdillâh b. Süleyman, *Dîvânü Ebi'l-Alâi'l-Ma'arrî*, yy, ty.
- Ekhtiar, Ousama, "Sûretü'l-Mekân fî Şi'ri Zi'r-Rimme", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bingöl, 2013, cilt: I, sayı: 2.
- Er, Rahmi, *DİA*, "Rü'be" madd., TDV Yayınları, Ankara, 2008.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Ebu Tahir Muhammed b. Yakub, *el-Kâmusü'l-Mühît*, Müessesetü'r-Risâle, VIII. Baskı, Beyrut, 2005.
- Fîrûzâbâdî, *Şerhu Nazmi Müselleli Kutrub*, yy, ty.
- Fîrûzâbâdî, *Tenvîrü'l-Mikbâs min Tefsiri İbni Abbas*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ty.
- Gazâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, ty.
- Halifât, Sahbân, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara, 1994.
- Halil b. Ahmed b. Amr b. Temim, *Kitâbü'l-Ayn*, (tah. Mehdi el-Mahzûmî ve İbrahim es-Sâmîrî), Dârü ve Mektebetü'l-Hilâl, ty.
- Hattâbî, Ebu Süleyman hamd b. Muhammed b. İbrahim b. Hattâb, *İslâhu Ğalati'l-Mühaddisîn*, (tah. Hatim et-Dâmin), Müessesetü'r-Risâle, II. Baskı, 1985.
- Hâzin, Alâüddin Ali b. Muhammed b. İbrahim b. Ömer, *Lübâbü't-Te'vîl fî Me'âni't-Tenzîl*, (tah. Muhammed Ali Şahin), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, I. Baskı, 1415 (h).
- Hicrî, Ebu Ali Harun b. Zekeriya, *et-Ta'likât ve'n-Nevâdir*, yy, ty.

- İbn 'Atiyye, Ebu Muhammed Abdülhak b. Ğâlib b. Abdîrrahman, *el-Müharrarî'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, (tah. Abdüsselâm Abdüşşâfî Muhammed), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, I. Baskı, 1422 (h).
- İbn Âşûr, Muhammed Tahir b. Muhammed b. Muhammed Tahir, *Tahrîrî'l-Ma'na's-Sedîd ve Tenvîrî'l-Akli'l-Cedîd min Tefsîri'l-Kitâbi'l-Mecîd*, Dârü't-Tunusiyye, Tunus, 1984.
- İbn Düreyd, Ebubekir Muhammed b. Hasan el-Ezdî, *Cemheretü'l-Lüĝa*, (tah. Remzi Münîr Ba'İbekkî), Dârü'l-İlim, Beyrut, I. Baskı, 1987.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hasan Ahmed b. Fâris b. Zekerîya, *Mücmelü'l-Lüĝa*, (tah. Züheyr Abdülmühsin Sultan), Müessesetü'r-Risale, Beyrut, III. Baskı, 1986
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükrim b. Ali, *Lisânü'l-Arab*, Dârü Sadır, Beyrut, III. Baskı, 1414 (h).
- İbnü'l-Mülekkîn, Siracüddin Ebu Hafs Ömer b. Ebi'l-Hasan Ali b. Ahmed, *Tefsîru Ğarîbi'l-Kur'an*, (tah. Semîr Taha el-Meczûb), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, I. Baskı, 2011.
- İbnü'l-Verdî, Ebu Hafs Zeynüddin Ömer b. Muzaffer b. Ömer, *el-Kasîdetü'l-Lâmiyye*, (haz. Ahmet Turan Arslan), İfav Yayınları, II. Baskı, İstanbul, 2010.
- İsfehânî, er-Râĝîb, Ebü'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'an*, (tah. Safvân Adnan ed-Davudî), Dârü'l-Kalem, Beyrut, I. Baskı, 1412 (h).
- İsfehânî, *Tefsîrî'r-Râĝîbi'l-İsfehânî*, (tah. Muhammed Abdülaziz Besyûnî), Külliyyetü'l-Âdâb bi Câmî'ati Tantâ, I. Baskı, 1999.
- Kızıklı, S. Zafer, *DİA*, "rics" madd. TDV Yayınları, Ankara, 2008.
- Kurtûbî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebibekir, *el-Câmî li Ahkâmi'l-Kur'an*, (tah. Ahmed el-Berdûnî ve İbrahim Etfıyyiş), Dârü'l-Kütübi'l-Mısrıyye, Kahire, II. Baskı, 1964.
- Mâverdü, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habîb, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, (tah. Seyyid b. Abdi'l-Maksud b. Abdîrrahim), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ty.
- Mehmet Zihni Efendi, *Fez-i Yezdân Kaside-i Lâmiyye Tercümesi*, (haz. Ahmet Turan Arslan), İfav Yayınları, II. Baskı, İstanbul, 2010.
- Milliyet, 02.05.2011.
- Muhammed Abduhu, (Muhammed Reşîd b. Alırıza b. Muhammed Şemsüddin), *Tefsîrî'l-Menâr*, Mısır, 1990.
- Müklatî, *Şerhu Müsellesâti Kutrub*, yy, ty.
- Müslim
- Nâbiĝa eş-Şeybânî, Abdullah b. el-Muhârik b. Süleym b. Hudayra (Husra), *Dîvânü'n-Nâbiĝati's-Şeybânî*, yy, ty.

Nesâî

Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'ân'ın Temel Kavramları*, Yeni Boyut Yayınları, XVIII. Baskı, İstanbul, 1998.

Polat, Emanullah, *Esbâb-ı Nüzul Bağlamında Felak ve Nas Sureleri*, Yayınlanmamış Çalışma.

Polat, *Kur'ân-ı Kerim'e Göre Rûhî Hastalıklar*, (Basılmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2010.

Râzî, Fahrüddin, Ebu Abdillâh Muhammed İbn Ömer, *Mefâtihü'l-Ğayb*, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, III. Baskı, 1420 (h).

Râzî, İbn Ebî Bekir, Zeynüddin Ebu Abdillâh, *Tefsîru Ğarîbi'l-Kur'ân*, (tah. Hüseyin Elmali), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997.

Râzî, Zeynüddin, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkadir, *Muhtaru's-Sihâh*, (tah. Yusuf Muhammed), Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, V. Baskı, 1999.

Safsafî, A. Mürsî, *Türkçe-Arapça Büyük Lügat*, Çağrı Yayınları, II. Baskı, İstanbul, 1983.

Saygılı, Sefa, *Strese Son*, Elit Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

Sem'ânî, Ebü'l-Müzaffer Mansur b. Muhammed b. Abdilcebbâr b. Ahmed el-Mervezî, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, (tah. Yasir b. İbrahim ve Ğanim b. Abbas b. Ğanim) Dârü'l-Vatan, Riyad, I. Baskı, 1997

Senih, Saffet, "Kokunun Kokusu", *Sızıntı*, Ocak, (Sayı: 84), 1986.

Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-i Türkî*, Şifa Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 2012.

Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, (tah. Ahmed Muhammed Şakir), Müessesetü'r-Risâle, I. Baskı, 2000.

Tahtâvî, Ahmed b. Muhammed b. İsmail, *Hâşiyetü alâ Merâki'l-Felâh Şerhu Nuri'l-Îzâh*, Temel Neşriyat, İstanbul, 1985.

Tarhan, Nevzat, *Duyguların Dili*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008.

Tirmizî

Tülüçü, Süleyman, *DİA*, "A'şâ" madd., TDV Yayınları, Ankara, 1991.

Yıldırım, Suat, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*" Feza Yayıncılık, İstanbul, 2005.

Yılmaz, Ali, "Arap Edebiyatında Şeytanlı (Cinli) Şairler", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas, 2002, cilt: VI, sayı: 2.

Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzak, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Dârü'l-Hidâye, ty.

Zemaşerî, Ebü'l-Kasım Mahmud b. Amr b. Ahmed, *Esâsü'l-Belâğa*, (tah. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, I. Baskı, 1998.

Zemaşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidî't-Tenzîl*, Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, III. Baskı, 1407 (h).